УзССР Давлат китоб палатаси
Гос. книжная палата УзССР
26 ФЕВ 1993

Халқ зиёлилари рўзномаси

Маърифат

معرفت

MARIFAT

1931 йил 4 июлдан чиқа бошлаган

1993 ЙИЛ 20 ФЕВРАЛЬ, ШАНБА

№ 12 (6523).
Баҳоси 5 сўм.

МАҚСАДГА ЙЎНАЛГАН МАШҒУЛОТ

Ўсиб келаётган ёш авлодга Ўзбекистоннинг ҳозирги кундаги ички ва ташқи сиёсати тўғрисида, мамлакатимиз порлоқ истиқболи ҳақида тўғри тушунча бериб бориш халқ таълими ходимларининг бугунги кундаги энг муҳим вазифаларидандир. Бу иш, айниқса, тарих, инсон ва жамият, қонуншунослик, одобнома, география, тил ва адабиёт фанларидан ўтиладиган дарсларда муфассал амалга оширилмоғи керак. Бу дарсларда Ўзбекистон мустақиллиги, унинг Конституцияси, Тамғаси, Байроғи, Мадҳияси тўғрисида ҳам атрофлича фикр юритиш лозим бўлади.

Мактабимизда бу масалага катта эътибор берилаётир. Ана шу мақсадда дарсларда «Ўзбекистон иқтисодий ва сиёсий мустақиллик шароитида», «Ўзбек тили — давлат тили», «Ўзбекистон Республикасида тарихий тизимни қайта қуриш», «Ҳуқуқий давлат», «Сиёсий тизимнинг жамият ҳаётидаги роли» сингари мавзуларда машғулотлар ўтказилмоқда. Шунингдек, мактабимизда «Давлат тили», «Мустақил Ўзбекистон» деб аталган махсус бурчаклар ҳам ташкил этилди.

Юқори синф ўқувчилари ўртасида «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» мавзусида ўтказилаётган кечалар, конференциялар кўпчиликнинг эътиборини тортаётир. Бу тадбирлар айни пайтда ўқувчиларимизнинг Ўзбекистоннинг ривожланган мамлакатга айланишининг туб асосларини, унинг тараққиёт йўналишларини билиб олишига, айни пайтда уларда ватанпарварлик ҳис-туйғуларини тарбиялашга хизмат қилаётир.

Ч. ЖОВЛИЕВ,
Яккабоғ туманидаги 32-мактабнинг илмий бўлим мудири.

ЕТИЛГАН МУАММОЛАР ҲАҚИДА МАКТУБЛАР

МУҲИМ МЕЗОН

«Маърифат»нинг шу йил 2-сонида босилган «Таълим сифати меъёрининг қонуний асоси» (муаллифлари М. Қурбонов, П. Мусаев, Д. Ризаева) мақоласини ўқиб чиқиб, ичимдан қувондим. «Ниҳоят, таълимни ривожлантиришнинг калити топилибди! Ўқитувчиларнинг билим бериш савиясини ва ўқувчилар билимининг «тарозу»си бу!», дедим. Чунки мақолада билимни стандартлаш масаласи жуда чуқур таҳлил қилиниб, унинг аҳамияти илмий асосда тушунтириб берилгандир.

Ҳақиқатан ҳам стандартлашнинг халқ таълимини ривожлантиришда аҳамияти катта. Бу ўқитувчининг таълим беришдаги масъулиятини оширади, объектни назорат қилишни конкретлаштиради, ўқувчиларнинг мактабга ва билим олишга қизиқишларини кучайтиради. Микрообъектларнинг ойдинлашиши эса улар ўртасидаги узвийликни мустаҳкамлайди. Ва ниҳоят, ҳар бир ўқувчининг ҳар бир объект бўйича билим савиясини «тарозу»га қўйиш ва ўлчаш имконини беради.

Яна шуни ҳам таъкидлаш керакки, таълим меъёрига давлат стандартининг яратилиши келажакда битирувчи синф ҳужжатларида (ўрта маълумот ёки тўлиқсиз ўрта маълумот гувоҳномаларида) баҳолар ўрнига «Она тилидан — 8-синф; адабиётдан — 9-синф; математикадан — 9-синф; рус тилидан — 7-синф... маълумотига эга бўлди» тарзида ёзиш мумкин бўладиган имкониятни ҳам беради. Шундай қилинган тақдирда ҳар бир ўқувчи ҳар бир фандан қанчалик даражада ўзлаштираётгани яққол кўринади.

Агар таълим стандартларини чет мамлакатлар стандартларига яқинлаштира олсак, биз ўқувчиларимизда ҳам ўз билим савияларини аниқ чамалаб кўриб, қайси ўқув юртига (нафақат Ўзбекистонда, дунёнинг хоҳлаган мамлакати ўқув юртларига ҳам) бориб ўқишлари мумкинлигига ишонч ҳосил қилдира оламиз. Бу таълим жараёнида янгиланишнинг муҳим мезони бўлиб қолади, албатта.

О. ЮНУСХЎЖАЕВ,
Фарғона вилояти Олтиариқ туманидаги 5-ўрта мактаб директори.

Халқ таълими фидойилари

ИЖОД ВА МАҲОРАТ ЭГАСИ

Яккасарой туманидаги 127-мактаб бошланғич синф ўқитувчиси Заҳро Ёдгорованинг иш тажрибаси хусусида кўп эшитгандим. Лекин журналистларда ҳам хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин, ёзилажак асарнинг ўзига яраша яратилиш тарихи бўлади. Шу сабабми ҳар ҳолда опа ҳақидаги сатрларнинг қоғозга кўчиши анча орқага сурилаверди...

БИР СОАТЛИК ДАРС

Ниҳоят, З. Ёдгорованинг 1-«А» ўғил болалар синфидаги дарсини кузатишга муваффақ бўлдим. Муаллима жажжилар билан саломлашгандан сўнг, улардан ўтган «Алифбе» дарсида нималар ҳақида гаплашилганини сўради. Болаларнинг бурро-бурро жавоб беришларидан «Х» ҳарфининг тўла ўзлаштирилгани маълум бўлди.

Навбатдаги мавзу: «Ҳ» товушини ўрганиш ва унинг ёзувдаги ифодаси».

«Х» билан «Ҳ» ҳарфининг ёзилиши, айтилишини З. Ёдгорова батафсил тушунтиргандан кейин, болалар бу ҳарфларнинг фарқини англай бошлашди.

Маълумки, айрим музофотларда кўпчилик «Х», «Ҳ» ҳарфларини унча фарқлашмайди. Ҳатто баъзилар бу ҳолатни фарқлаш ёзувда шарт эмас, айтилишида у ўз-ўзидан ажралиб туради-ку, дейишади. Бундай тушунча нотўғри тафаккурлашнинг маҳсули эканлиги, шубҳасиздир. Шунинг учун ҳам З. Ёдгорова бу хил камчиликни бошланғич синфлардаёқ бартараф этиш йўлларини излайди.

Ўқитувчи ушбу мавзуга оид мисоллар келтиришни сўраб, ўқувчиларга мурожаат қилди.

Улар бирин-кетин **ҳаво, ҳандалак, баҳор, Ҳамида, шаҳар** каби сўзларни айта бошлашди. Синф тахтасида ҳам шу сўзлар ёрдамида бир нечта гап тузилди.

Муаллима болаларнинг толиқиб қолаётганини сезиб, улар билан биргаликда қуйидаги шеърга жўровоз бўлиб, икки-уч дақиқалик бадантарбия қилишди:

Ғозлар учиб келдилар,
Сўнг кўлмакка қўндилар.
У ён, бу ён қарашиб,
Яна учиб кетдилар...

Яна дарс давом этди. Бош ҳарф билан кичик ҳарфнинг фарқи, ёзилишида шакл бир хилда бўлиши, лекин дафтар катакларига ёзилаётганда уларнинг фарқланиши (масалан, бош ҳарфларни ёзиш ёрдамчи катакдан бошланиб, асосий катакка туширилади), «Ҳ»нинг қайси ҳарфларга ўхшашлиги ўқувчилар билан бевосита мулоқотда ўқитувчи томонидан атрофлича тушунтирилди.

Энди болалар ручкани ушлаган ҳолда ҳавода ҳаракат ила ёза бошладилар. Ҳаракатли машқдан кейин болалар махсус дафтарда битилган «Ҳ»нинг тайёр шаклларини юпқа қоғоз (калька)га қайта-қайта туширишди. Ҳарфнинг текис чиқаётганини ҳис этган ўқувчилар тоза дафтар катакларига ёзишни давом эттирдилар. Дастлаб мактаб бўсағасига қадам қўйган жажжилар учун диққат билан ёзиш машаққатли меҳнат ҳисобланади.

Буни сезган муаллима яна болаларни чапак ёрдамида бадантарбия машқига жалб этади:

Учрашдилар ғоз, ўрдак,
Исминг нима? — Айт, ўртоқ.
— Меники-ми? — Ғо-ғо-ғо.
— Сеники-чи? — Ғоқ-ғоқ-ғоқ.
Бир зумда тил топишди.
Ўйнагани чопишди.

Ҳаракатли ўйиндан сўнг ўқувчилар иккала қўлига энгашганларича «Тун» (дам олиш бекати) қўйнига шўнғишди. Дам олиш бекатида улар ўқитувчининг майин, сеҳрли, одам боласини аллаловчи овози ёрдамида нафасларини ростлаб олишди. «Кун» ёришганда эса болалар кўз ўнгида **э, а, о, п, и, у, я** ҳарфлари пайдо бўлади. Адашган ҳарф (**п** — қора рангда)ни улар дарров пайқайдилар.

Топқирлик машқи «Мўъжизалар майдони»да давом этди. Тахтага бешта бўш катак чизилди. Ўйиннинг моҳияти ўқитувчи томонидан ҳикоя қилинди. Бир қанча уринишлардан сўнг «Чорва моллари қаерда боқилади?» саволига жавоб топилди. Болаларга «Яйлов» тасвири берилган расм кўрсатилди. Шу тариқа бир соатлик дарснинг қандай ўтганини ўқувчилар сезмай қолишди.

Шу йўл, шу услуб билан жажжиларнинг зерикишига, толиқишига йўл қўйилмади. Дарсдан кўзланган асосий мақсад ҳам шу эди.

АМОНАШВИЛИДАН ҚОЛИШМАЙДИ

Заҳро Ёдгорова билан танаффус пайтидаги суҳбатимиз муаллимларнинг иш услублари, ўқитувчиларни тоифалаш, маорифдаги аҳвол ва шунга ўхшаш масалаларга бориб тақалди. Опанинг айтишича, 2—4-синфлардагина ностандарт (қолипсиз) дарсларни ўтиш мумкин. Масалан, сўз туркумларидан «Сифат» мавзуи ўтилганда болаларнинг «Дўкон-дўкон» ўйинидан, «Феъл» шаҳрига саёҳат қилганларида эса ҳаракатли ўйинлардан бемалол фойдаланиши мумкин.

Биринчи синфда эса кўргазмали қуроллар воситасида жажжиларнинг ёзиш-чизиш, тушунчани англаш, ҳисоблаш малакалари ҳосил қилинса, оилада уларнинг билимини оширишга уринилса, нур устига нур бўлади. Баъзи ота-оналар болаларнинг ўйинқароқ бўлгани яхши дейишади. Бироқ муаллиманинг фикрича, бу борада бамаслаҳат иш тутган маъқул. Ота-оналар йиғилишида ҳам шу ҳақда бафуржа гаплашиб олинади.

(Давоми 2-бетда).

ШАНБА ↑ ЧОРШАНБА

МАКТАБ ИШГА ТУШДИ

Фарғона вилояти Ёзёвон туманида Алишер Навоий номли ўрта мактабнинг янги биноси ишга туширилди.

Катта қийинчиликлар эвазига бунёд этилган мактаб ўқитувчилар ва ўқувчилар жамоасига маъқул бўлди. Уни қуришда Навоий номли давлат хўжалиги раҳбарлари 81-кўчма механизациялашган колонна ишчилари жонбозлик кўрсатишди.

Н. ҲАЙДАРОВ.

ТУБ ЎЗГАРИШЛАР ЗАМИНИ

Жумҳуриятимизда янги тараққиёт қонунлари амал қилмоқда. Нафақат иқтисодиётда, балки мафкуравий соҳада мазмунан чуқур ўзгаришлар содир бўлаяпти. Ўзбекистон Республикаси раҳбариятининг халқ таълимига катта эътибори ва бу соҳадаги кўраётган чора-тадбирлари, «Таълим тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши фан, таълим-тарбия ишини такомиллаштириш, ўқиш-ўқитиш сифатини яхшилашга кенг йўл очди.

Ҳа, туб ижобий силжишлар, янгиланишлар бўлиши муқаррар. Юзага келадиган нурафшонликда эса мен кўп янгиликларни тасаввур қиляпман. Биринчидан, ўқув даргоҳларида шунчаки ночорликдан чора топган «сохталар» эмас, балки ўқитувчилар касбидан завқ оладиган, билимли педагоглар қолишади. Иккинчидан, ўқитувчининг меҳнат фаолиятида туб сифат ўзгаришлар юз беради, унинг моддий манфаатдорлиги ошади. Педагоглар орасида бозор иқтисодиёти муносабатларига хос рақобат пайдо бўлади. Рақобат ишлаб чиқаришда махсулот сифатини яхшилашга даъват этса, таълим тизимида бу буюк куч муаллимни ўз устида ишлашга, ижодий изланишга чорлайди. Учинчидан, олий ўқув юртларида иқтидорли ёшлар ўқийди, олимлар сафида ҳақиқий фан заҳматкашлари кўпаяди.

Умуман, халқ тизимидаги туб сифат ўзгаришлари Ўзбекистон мустақиллигининг барқарорлигига хизмат қилади.

Ю. СОЛИЕВ.

ОТА-ОНАЛАР ЙИҒИЛИШИ

Марҳамат туманидаги Олтибой Тўлибоев номли 35-ўрта мактабда ота-оналар йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишда мактаб директори А. Мадиёров «Педагогик жамоанинг ўқув йилининг биринчи ярмида олиб борган ишлари, мактаб ота-оналар кенгашининг ҳамкорлиги ва келгусидаги вазифалари» деган мавзуда маъруза қилди.

Йиғилишда ота-оналар кенгаши аъзоларидан Қорабағиш маҳалла қўмитасининг раиси, фахрий ўқитувчи Ҳ. Тўхтасинов, 4-автохўжалик бош ҳисобчиси А. Абдурозиқов, олий тоифали она тили ва адабиёт ўқитувчиси, Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси Т. Оқболаевлар сўзга чиқиб, мактаб жамоасининг таълим-тарбия соҳасида олиб бораётган ишлари, кўпчиликни ўйлантираётган муаммолар, болалар тарбиясининг нозик томонлари тўғрисида фикр алмашдилар.

А. ЭРАЛИЕВ.
Андижон вилояти.

ИМКОНИЯТ ТОПИЛДИ

Бозор иқтисоди вақтинчалик бўлса-да, малака оширишда ҳам айрим муаммоларни юзага чиқарди. Масалан, вилоят маркази ёки пойтахтга бориб бир-икки ой малака ошириб келиш бугунги кунда иқтисодий жиҳатдан анча мукаммаллашгани ҳаммага аён. Ниҳоят, бунинг ҳам осон йўли топилди. Муаллимларни ижтимоий ҳимоялаш мақсадида Наманган вилоят халқ таълими бошқармаси ҳамда вилоят муаллимлар малакасини ошириш олийгоҳи жамоаси ҳамкорлик қилиб, бир қатор тадбирларни амалга оширди.

Ўтган йили ноябрь ойида илмий бўлим мудирларидан 22 киши, декабрь ойида эса 24 та мактаб директори одатдагидек Фарғона шаҳрида эмас, вилоятнинг ўзида малакаларини оширдилар. Шунингдек, курс муддати ҳам икки ой эмас, бир ойга келтирилди. Ўқитиладиган фанлар эса ўта илмийлаштирилмай, бевосита тажрибалардан келиб чиқилиб, вилоятнинг илғор муаллимларидан чақирилди, жойларга бориб имкони борича кўпроқ дарслар таҳлил қилинди. Асосий эътибор ҳам ўзаро тажриба алмашишга қаратилди.

Муҳаммад СОДИҚ.

МУШТАРИЙЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ

Маълумки, ўтиш даврининг айрим муаммолари газета ва журналлар, оммавий ахборот воситаларига ҳам қисман бўлса-да, таъсир этмай қолмади. Лекин шунга қарамай жумҳурият раҳбарияти муаммоларни зудлик билан ҳал этиш чора-тадбирларини кўраяпти. Галдаги вазифа эса ана шу ахборот воситаларининг ўқимишлилигини ошириш, уни керакли даражада ўқувчи қалбига етадиган қилишдан иборат. Хўш, кўзланган мақсадга эришиш учун асосий эътиборни нималарга қаратмоқ даркор?

Республика ўқитувчилар малакасини ошириш Марказий институтида вилоятлардан келган турли фан мутахассислари билан бўлган учрашувимизда шу масала асосий мавзу бўлди. Қуйида билдирилган фикрлардан айримларини эътиборингизга ҳавола этамиз.

М. АБДУВОҲИДОВ, Самарқанд вилояти Иштихон туманидаги 43-мактаб ўқитувчиси:

— «Халқ таълими», «Маърифат» каби педагогик нашрларнинг узоқ йиллик муштарийсиман. Бугунги кун иқтисодий қийинчиликлари газеталарга ҳам таъсир этганлиги биз педагогларга аён. Лекин шунга қарамай бу матбуотларнинг қилаётган чиқишлари ўқувчиларимизга дарс ўтишда асқотмоқда. Асосий фикрим — қишлоқ ўқитувчисининг амалий ишлари матбуот саҳифаларидан тушиб қолаётганга ўхшайди. Келажакда инобатга олинса, кони фойда бўларди.

Р. ХЎЖАНИЁЗОВ, Хоразм вилояти Хонқа туманидаги 27-мактаб ўқитувчиси:

— «Матбуотнинг таъсири йўқолиб бораяпти» деб кўпчилик гапиришмоқда. Мен эса бунга қўшилмайман. Негаки, ҳар бир нашрнинг ўз йўналиши, олдига қўйган мақсади бор. Шу маънода «Маърифат»дан дастур сифатида доимо фойдаланаман. Узоқ йиллик тахламлари ҳам шахсий кутубхонамда мавжуд. Газетадан миннатдорман, шунингдек, «Ўқитувчи ён дафтари учун» рукни ташкил этишни жуда-жуда истардим.

Ж. ЭРГАШЕВА, Наманган вилояти Норин туманидаги 27-мактаб муаллимаси:

— Тўғрисини айтиш керак, дарслик ва дастурларнинг камёблиги туфайли таянчимиз газета ва журналлар бўлмоқда. Бугун қисқа муддатли малака оширишга келиб, бу ерда дарс бераётган олим ва мутахассисларнинг фикрларидан таълимдаги янгиликлар, фан қирраларидаги ўзгаришлардан кенг маълумотга эга бўлганлигимни сир тутмайман. Қани энди матбуотимиз саҳифаларида шу олимларнинг маърузаларидан вақти-вақти билан берилиб борса-ю, жумҳуриятдаги кўплаб муаллимлар ҳам ундан баҳраманд бўлишса...

Х. РИСҚУЛОВ, Сирдарё вилояти Боёвут туманидаги 27-мактаб ўқитувчиси:

— Бошланғич синф мутахассисиман. Кейинги пайтларда «Бошланғич таълим» журнали чиқди-ю, на «Халқ таълими»да, на «Маърифат»да бу тармоққа кенг аҳамият бериладиган бўлди. Натижада, сабоқ беришда муаммоларга дуч келаяпмиз. Газета ходимлари, фидокор журналистлар бу масалага аҳамият берадилар деган умиддаман.

Б. УММАТОВ, Жиззах вилояти Пахтакор туманидаги 13-мактаб ўқитувчиси:

— Янгиланиш жараёни олий таълимда ҳам кенг амалга оширилаяпти. Албатта, бу пайтда улар олдидаги кўндаланг бўлаётган қатор муаммолар ҳам мавжуд. Афсуски, булар матбуот саҳифаларида кам кўринаяпти. Чунончи, талабалар ва олимлар, мутахассислар билан давра суҳбатлари, шунингдек, уларга яратилаётган шарт-шароитларни тарғиб этишни кўнгилдагидек дейиш қийин. Истардимки, маорифчи журналистлар фикрларимни инобатга олиб, ҳеч бўлмаганда талабалар билан суҳбатлар уюштириб турсалар, институтдаги ўқиш, унга киришдаги муаммолар, мактабдаги билим олиш жараёни ҳамда олий илмгоҳдаги сабоқларнинг устун ёки... Хуллас, буларнинг барча-барчасини биз маорифчилар тез-тез матбуот саҳифасида кўриниб туришини истаймиз.

Р. ИБРАГИМОВ, Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз туманидаги 7-мактаб ўқитувчиси:

— Кейинги ўн йил ичида мактабимиздан икки нафар муаллим юрак хасталиги билан ҳаётдан кўз юмди. Мен бу мисолни нега келтираяпман? Сабаби, ё матбуотимиз ёки руҳшунос олимларимиз, тиббиёт ходимлари касалликларнинг олдини олиш, ундан сақланишнинг асосий усуллари, шунингдек, оғир аҳволга (юрак касаллиги билан) тушиб қолган тақдирда беморга қайси усулларни қўллаш кераклигини маслаҳат бериб, чиқишлар қилишни унутиб қўлдиришяпти. Ахир беморнинг аҳволи оғирлашганда ўз вақтида касалхонага етказиш ёки тез ёрдам чақирилганда ҳам орадаги вақтда қандай чораларни кўришни кўпчилик билмайди-ку! Ҳар куни бўлмаса-да, ҳар ойда бир марта бизнинг маорифчи матбуотимизда ана шундай чиқишлар бўлишини истайман.

Мухбиримиз.

ТАҲРИРИЯТДАН: ҳақиқат баҳсларда туғилади, дейишади. Албатта, ҳаёт ташвишлари, рўзғор юмушларига қарамай, матбуотимизда бериб борилаётган чиқишларимизни кузатиб, ютуқларимиздан биз қатори қувонган, нуқсонларимизни бартараф этишда эса маслаҳатларини аямаётган муштарийлардан жуда-жуда миннатдормиз.

Бироқ қарс икки қўлдан чиқади, дейишади-ку! Битта фикр ҳамиша бир кишиники, буюк ўзгаришлар эса ҳамманики. Шундай экан, биз ҳам матбуотимиз доимо кўпчиликники бўлиб юришини истардик...

ТИЛШУНОСЛИКНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Республикамиз мустақилликка эришгач, ер юзида уни кўплаб давлатлар тан олмоқда, иқтисодий, сиёсий ҳамкорлик қилмоқда. Ана шу мустақиллик туфайли топталган қадриятлар, миллатнинг азалий орзулари рўёбга чиқди. Чунончи, ўзбек тилига давлат мақомининг берилиши, Ўзбекистон Конституциясининг қабул қилиниши, хуллас, буларнинг барчаси жаҳон саҳнасида яна бир ҳуқуқий давлатнинг юзага келишидан далолатдир.

— Вилоятимиз пойтахти Навоий шаҳрининг ташкил топганига яқинда 35 йил тўлади, — дейди шаҳар ҳокими. — Мустақил республикамизнинг давлат тили қонунларини бажариш, тўғриси, бизда бошқа вилоятларникига нисбатан анча мураккаброқ. Боиси, вилоятимизда, саноат корхоналари кўп бўлиб, унда турли миллат вакиллари, қардошлар ишлашади. Демак, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, байналмилалчилар ўртасида ўзаро алоқа воситаларини кенг йўлга қўйиш учун катта тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш лозим.

Дарвоқе, бизда ўзбек тили илмий-маърифий Марказ ташкил этилиб, бу марказда Навоий педагогика институтининг олимлари, илғор педагоглар ва мутахассислар жалб этилган. Яқинда эса ана шу марказнинг ташаббуси ҳамда шаҳримизнинг 35 ёшга тўлиши муносабати билан давлат тилини амалда қўллаш бўйича Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалари ўртасида илмий-амалий конференция ўтказишни мўлжаллаганмиз...

Ўзбек тили луғавий бойлигининг салмоқли қисмини атоқли отлар ташкил этади. Атоқли отлар турдош сўзлардан миқдоран кўп бўлса кўпки, аммо кам эмас. Ўзбекистон ҳудудидаги шаҳарлар ва қишлоқлар, овул, маҳаллалар, кўчалар, адир-яйловлар, тоғ ва қирлар, тепалар, чўллар, ҳовузлар, сув омборлари ва қудуқлар, қадимий қўрғонлар, қалъалар, саройлар, қароргоҳлар, қабристонлар, баъзи муқаддас қадамжолар, тарихий воқеалар, ҳодисалар, бадиий адабиёт ва санъат асарлари, илмий ва тарихий ёзма обидалар, образларнинг табиий ва рамзий номлари, кишиларнинг исмлари, лақаблари, тахаллуслар, муассасалар, идоралар, ижодий уюшмалар ва бирлашмаларнинг номлари, саноат ва ҳунармандчилик маҳсулотларининг махсус номлари, шахслар, нарсаларнинг атоқли отлари ва, ниҳоят, ўзбек уруғлари, қабилаларининг номлари ва бошқалар биздан уларнинг лисоний материалини синчковлик билан тўплашни ва илмий таҳлил қилишни, баҳолашни кутиб турибди.

Номшунослик (ономастика) юқорида қайд қилинган номларнинг барча кўринишларини ўрганувчи фандир. Ўзбек номшунослиги олдида турган вазифалар беҳисоб, ўта мураккаб ва кўпқиррали бўлиб, улар ҳақида бир неча соатлаб гапириш, махсус илмий ва таълимий курслар ўқиш мумкин. Шу сабабли биз бугун мунозарамизда Ўзбекистон жумҳуриятининг давлат тили талаблари билан боғлиқ ҳолда ўзбек номшунослиги соҳаси олдида турган баъзи долзарб муаммолар хусусида фикр билдирмоқчимиз.

Маълумки, ўзбек тили Ўзбекистон жумҳуриятининг давлат тили деб тан олинди ва бу қонун билан мустаҳкамланди. «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида»ги қонуннинг 24 ва 25-моддалари бевосита, 11, 12, 22, 23-моддалари билвосита атоқли отлар мақомига тааллуқлидир.

Давлат тили қонунининг юқорида қайд қилинган моддалари талабларидан келиб чиқиладиган бўлса, ўз номшунослиги (ономастика) олдида илмий-назарий, илмий-амалий ҳамда соф амалий муаммолар мавжудлиги маълум бўлади. Булар икки йўналишга эга: а) номшуносликнинг соф лисоний муаммолари, б) номшуносликнинг нолисоний муаммолари. Кейингисига атоқли отларни ижтимоий, маданий-маънавий, ахлоқий-эстетик нуқтаи назардан ўрганиш ва баҳолаш киради.

Ўзбекистон жумҳуриятининг давлат тили ҳақидаги Қонунни ўзбек тилшунослари олдига бир қатор назарий ҳамда амалий вазифаларни ҳал қилишни кўндаланг қилиб қўйяди. Қонунда ўзбекча жой номлари ва атоқли отлар «Ягона миллий шаклда берилади ва республика давлат тилида ёзилади» (24-модда) деб қайд қилинган. Бу талабни амалга ошириш бўйича ҳозирча нима қилинди? Дастлаб кўчалар, идораларнинг номини икки тилда ўзбек ва рус тилларида ёзиб қўйдик, кейинчалик уларни фақат ўзбекча ёзув билан алмаштирдик. Шунингдек, ҳозирда фамилия ва исмларни ҳар ким ўзича талқин қилмоқда ва ўзича ёздирмоқда. Фуқаролик ҳолатини қайд қилувчи идоралар, паспорт столлари тил «Қонуни»нинг моҳиятини етарли тушуниб етганича йўқ, улар кишиларга фойдали маслаҳатлар беришга шошилишмаяпти.

Ҳозирда биз давлат тили қонуни талабидан келиб чиққан ҳолда жой номларини фақатгина ўзбекча ёзиш (русча ёзилиши аҳамиятсиз деб қаралмоқда) ҳақида гапиряпмиз. Аммо номлар қандай қилинса тўғри ёзилади, деган савол устида бош қотирганимизча йўқ. Тилшунос ва номшуносларнинг галдаги муҳим вазифаси ўзбекча жой номларининг имловий асосларини чуқур таҳлил қилиш, уларнинг имло қоидаларини яратиш, ўзбек тили имло қоидаларида атоқли отлар имлосига ҳам муносиб ўрин ажратишдир. «Қонун»да «Исмлар, отаси ва фамилияларнинг ягона тўғри шакли махсус маълумотномаларда қайд этилади» (25-модда) дейилган. Бу талаб жой номлари учун ҳам тегишлидир. Номларнинг «ягона тўғри шакли»ни топиш учун уларнинг имловий-шаклий хусусиятларини назарий-лисоний жиҳатдан ўрганиш лозим бўлади. Мана шундан кейингина «Қонун»да қайд қилинган «махсус маълумотнома»ларни тайёрлаш мумкин. Бундай маълумотномаларга «Ўзбек исмларининг имло луғати», «Ўзбек топонимларининг имло луғати», «Ўзбек топонимлари луғати», «Ўзбек исмлари луғати» сингари келажакда яратилиши лозим бўлган китобларни киритиш мумкин.

Давлат тили қонунида қайд қилинган муҳим масалалардан бири ўзбекча исм, ота исм ва фамилиянинг, шунингдек, жўғрофий номларнинг ўзга тилларда ёзилиши ва аксинча, ўзга тилларга мансуб атоқли отларнинг ўзбекча ёзилиши муаммосидир. «Қонун»га кўра, «Ўзбекча исмлар, ота исм ва фамилиялар бошқа тилларда берилганида... уларнинг асл ёзилиши хусусияти сақланиб қолади». Бу назарий жиҳатдан тўғри ва муҳим талаб. Аммо амалий жиҳатдан бу талабни тўлиқ амалга ошириб бўлмайди. Аввало, бир нарсага аниқлик киритиш керак бўлади. Рус тилига, рус нутқи матнига кирган ном асли ўзбекча бўлса-да, у рус тилига ўзлашгач, лисоний материал сифатида қайси тилга мансуб бўлади, ном уни қабул қилувчи тил имконият ва талабларига бўйсунадими? Бунда рус тилининг ички имконият ва қонуниятлари асосий роль ўйнайдими ёки ўзбек тилининг хусусиятларими? Масалан, **Ўрин** — ўзбекча исм ва ушбу ёзилиш исмнинг миллий-имловий шаклидир. **«Урун»**, **«Урин»** эса ўзбекча исмнинг рус тилидаги ҳолати, русча имловий шаклидир. Бу ўринда қайси тилнинг қонун-қоидалари биринчи ўринда турмоғи керак? Ном мансуб бўлган тилнинг талабими ёки қабул қилувчи тилнинг қонуният ва имкониятларими? Масалан, таркибида **ў, қ, ғ, ҳ** товуш (ҳарфлари) бўлган номларни биз қанчалик талаб қилмайлик, бошқалар барибир ўшандай ҳарфлар билан ёзиш имконига эга эмас.

Ўзбекистон давлатининг бундан кейинги кўпқиррали халқаро алоқалари фақатгина Россия, Европа, шунингдек, Шарқдаги давлатлардангина иборат бўлмайди. Собиқ СССР таркибида бўлиб, ҳозирда мустақил давлат сифатида таркиб топаётган жумҳуриятлар билан ҳам яқиндан ҳамкорлик қилинади. Шу муносабат билан ўзбекча исм, ота исмларнинг, шунингдек, жой номларининг қозоқ, қирғиз, татар, бошқирд, туркман, озарбайжон тилларига кўп миқдорда кириб бориши шубҳасиз. Хўш, бу тилларнинг вакиллари бу номларни бизнинг давлат тилимиз «Қонуни»да талаб қилинганидек, «асл ёзилиш хусусиятини сақлаб» ёзадими ёки ўзларининг давлат тиллари «Қонун»ларига амал қилишадими?». Ҳар қандай ҳолда ҳам бизлар бир-биримизга бу масалада илмий ва амалий жиҳатдан кўмак беришимиз лозим. Бунинг учун эса жой номлари ва киши исмларига оид махсус имловий қўлланмалар, маълумотномалар яратишимиз лозим.

Атоқли отларнинг юқорида биз қайд қилган муаммолари ўзбек тилшунослигида ҳали мутлақо ўрганилган эмас. Ҳолбуки, давлат тили «Қонуни» қардош тилларга мансуб топонимларни ўзбек тилига мослаб ёзишни, киши исмларини эса манба тилнинг хусусиятларини сақлаган ҳолда рақам қилишни талаб этади...

Эрнст БЕГМАТОВ,
Ўзбекистон ФА тилшунослик илмий-текшириш институти профессори.

ТАҲРИРИЯТДАН: улуғ бобомиз Мир Алишер Навоий номи билан юритилаётган вилоятда жонкуяр тилшуносларнинг бошлаган хайрли ташаббуси кўпчиликка маъқул келса керак, деб ўйлаймиз. Бўлажак конференцияга бағишланган тил ҳақидаги материаллардан айримларини қисқартирилган ҳолда фикрингизга ҳавола этамиз. Бу эса тилшунос олимларимиз эътиборидан четда қолмаса керак...

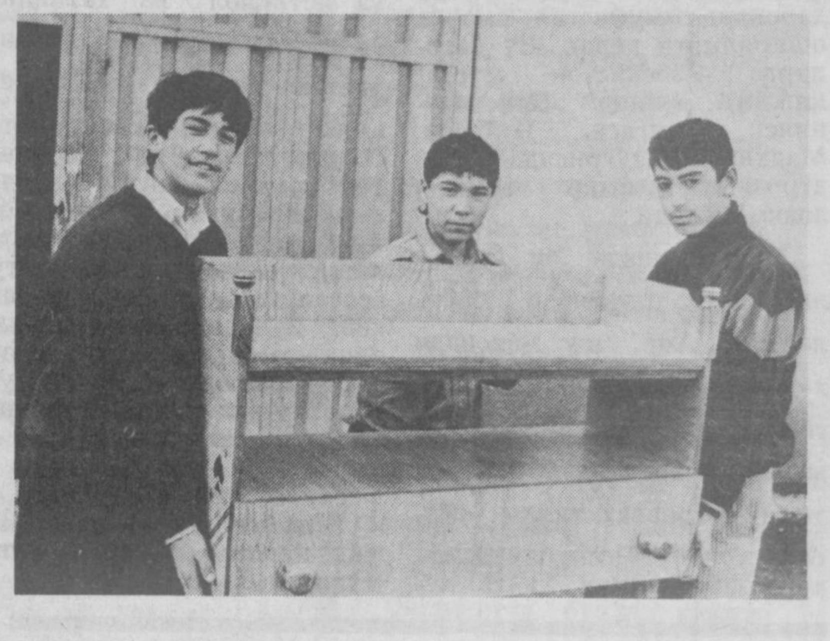

Тошкентдаги 27-ҳунар-техника билим юрти ўқувчилари машғулотлардан олган билимларини бевосита амалиётда қўллашлари учун етарли шароит мавжуд. Бичиш-тикиш, дурадгорлик цехларида улар турли кийим-кечаклар, стол-шкафлар тайёрлаш билан машғул бўлишмоқда.

ТАСВИРЛАРДА: билим юрти ўқувчилари амалий машғулотда.

В. КРИЛЛОВ суратлари.

ИЖОД ВА МАҲОРАТ ЭГАСИ

(Боши 1-бетда).

З. Ёдгорова мактаб жойлашган маҳаллада таваллуд топган ва ушбу илм масканида 25 йилдан буён ўғил-қизларга устозлик қилаяпти. Шу сабабдан маҳаллада яшовчи каттаю кичикнинг хулқи-атворини яхши билади. Йиғилишларда ҳам одобли, икромли, оқила фарзанд ўстираётган оила саркорларига сўз берилади. Саркорлар бола тарбияси хусусидаги тажрибаларини тортинмасдан ўртоқлашадилар. Уларнинг ақидасига кўра фарзандларга қаттиққўл, талабчан бўлмоқлик лозим. У вақтида тарбияга, гоҳида эса эътиборга муҳтожлик сезади.

Маҳалла оқсоқолларининг маслаҳати билан икки-уч йилдан бери 127-мактабда ўғил-қизлар алоҳида-алоҳида ўқитиляпти. Ажратиб ўқитишнинг баъзи бир афзалликлари ҳам бор. Бироқ, унинг пировард натижалари юқори синфлардагина маълум бўлади.

Тараққиёт олдинга силжигани сайин ота-оналарнинг ўз фарзандига эътибори ошиб борар экан. Ҳозир Қушбеги, Бошлиқ мавзеларида яшовчилар ўқитувчилар, айниқса, бошланғич синф муаллимлари билими, савияси, дунёқараши билан қизиқаётирлар. Улар бошланғич синфлар бўйича ўқув ишлари мудири, 1-«А» синф ўғил болалар синфи ўқитувчиси Заҳро Ёдгоровадан ўз фарзандларини эндигина олий даргоҳни битириб қайтган ёш ўқитувчилар қарамоғига бермасликни сўрашади. Айни кунда илм масканларида нафақат ўқувчилар, ҳаттоки, ўқитувчилар ҳам сиртқи имтиҳондан ўтаётирлар, десак муболаға бўлмайди. Сараланиш жараёни ўқитувчининг ўз устида қаттиқ ишлашини талаб этади. Бу эса ўз-ўзидан ҳеч бир ҳужжатларсиз тоифаланишга олиб келади.

Илгари ўқитувчиларни тоифалашда баъзи муаллимларнинг мукофотларига, ўзини кўрсата билиш, сўзамоллик, раҳбарга ёқа олиш «фазилат»ларига кўп эътибор берилган кўринади. Жойларда бўлганимизда ўқитувчиларнинг шу хусусдаги гапларини аҳён-аҳёнда эшитиб қоламиз. Бироқ бошланғич синфлар бўйича ўқув ишлари мудирлигини ҳамда ўқитувчиликни уйғунлаштириб олиб бораётган З. Ёдгорова мулоҳазаларида бундай далиллар учрамади. Балки у мактабнинг бошланғич синфлар метод бирлашмаси бошлиғи Х. Бобохўжаева билан биргаликда ёш мутахассислар — К. Пўлатова, К. Мардоноваларни мутахассис-ўқитувчиликдан иккинчи тоифага, иккинчи тоифадаги муаллималар — М. Отаева, М. Қаюмоваларни биринчи тоифага тавсия этиш тараддудида юрибди...

Ижодкор ўқитувчи билан хайрлашаётиб, мактаб директори Фазлиддин Жамолов билан бир лаҳза мулоқотда бўлишга тўғри келди.

— Дарс бериш ва маҳорат жиҳатидан грузиялик таниқли педагог Ш. А. Амонашвилидан қолишмайди, — деди у опа ҳақида гапириб.

Директорнинг фикрларига қўшилган ҳолда шуни таъкидламоқчиманки, иккала педагогнинг олти, етти ёшлиларни ўқитиш, ўргатиш борасидаги услублари, уларга таълим берадиган ўқитувчиларнинг дунёқараши ҳақидаги фикрлари ҳамоҳанг бўлиши мумкин. Лекин бу қиёсий тавсиф ўринлимикин. Чунки ўзбек аёлларидаги меҳр ва сеҳр, маъсумалик ва иффатлилик, одоблилик ва икромлилик, шунингдек, болаларга бутун жонини фидо этиш фазилатлари, хислатлари уларда нечоғли устун эканлигини айтиш жуда қийин.

Шуниси аёнки, бизда андишали, тортинчоқ, одоб сақлай билган ўқитувчиларнинг меҳнати вақтида юзага чиқмаган ва энди бундай фидойиларни юзага чиқаришнинг, илло, улар шаънига бир оғиз ширин сўз айтишнинг пайти келди. Шу нуқтаи назардан ҳам биз жажжиларнинг севимли опаси — тиниб-тинчимас, изланувчан муаллима — ўқувчиларни чарчашдан асрайдиган **дам олиш бекатлари** ижодкори З. Ёдгорованинг ўзига хос жиҳатлари ҳақида таҳлилий фикр юритдик. Зеро, мустақил Ўзбекистонда Заҳро опа сингари ижодкор ўқитувчилар жуда кўп...

Қурбонбой МАТҚУРБОНОВ,
«Маърифат»нинг мухбири.

ХОТИРА

МЕВАЛИ ДАРАХТ

1969 йил. Айни саратон. Талабаликка даъвогар биз бир гуруҳ ёшлар ҳадик ва ҳаяжон оғушида дорилфунун остонасига илк қадам қўйган кезлар. Табиийки бундай пайтда ким— кириш имтиҳонларидан ўтган, ким— на у ёқли, на буёқли— муаллақ қолган, кимлардир— йиқилган. Ниҳоят, ғалвир сувдан кўтариладиган пайт ҳам етиб келди. Бу лаҳзаларнинг ҳаяжонини таърифлашга қалам ожизлик қилади. Буни талабалик остонасидан ҳатлаган, унинг азият ва ҳаяжонини бошидан кечирган кишигина, билъакс, қалбан идрок этади.

Бу лаҳзаларга урғу беришимдан мақсад — мен номини ҳозир эҳтиром билан тилга олмоқчи бўлган руҳи пойига Аллоҳдан раҳматлар ёғилгур устозимни ўша олтмиш тўққизинчи йилнинг ёзида кашф этганман. У биз тенги ижодкорларнинг деярли ҳаммасига устозлик қилган десам, хато бўлмайди. Аслида ҳам шундай. Тўғон Эрназаров паст бўйли, қорачадан келган, зуваласи пишиқ — сувратида ҳам, сийратида ҳам ғайрат шижоати жўш уриб турадиган ўктам инсон эди. Минг афсуски, эндигина қутлуғ 60 ёшини нишонлаб, олтмиш биринчи баҳорга пешвоз чиқаётган бир пайтда ёвуз ўлим унинг ҳаёт эшигини бешафқат тақиллатди. Мана, қарийб ўн йилдирки, у орамизда йўқ. Нафсиламбрини айтганда, уни ҳаётдан кўз юмди деб айтишга асло тил бормайди. У ҳамон дуркун-дуркун шогирдларининг сафида жангчи, журналист, шоир, олим ва мураббий сифатида ўктамона қадам ташлайди. Ана у ўз гавдасидан ўн чандон, юз чандон ошиб тушадиган шиддати билан дорилфунун майдонидан келаяпти. Нигоҳида йиллар силсиласининг қувончию изтироблари акс этади. Пешонасида йилларнинг билинар-билинмас нуқси бор.

Одатда, устозларни мевали дарахтга қиёс этишади. Чинданам, бугунги кунда нуфузли маҳкамадан тортиб телевидение, радио, журнал ва газета таҳририятларида у кишининг шогирдлари хизмат қилишади. Устознинг қўлларини толиқтирган қалам дуркун ижодкор — шогирдлар қўлида ҳаётни иншо айлаяпти. Улар гоҳ мозийга қайтиб, гоҳ бугуннинг ёхуд келажакнинг ўткир нигоҳи билан қалам тебратишаяпти. Устоз ана шу сафда.

«Тўғон ака мансуб бўлган авлод зиммасига мамлакатимиз тарихининг ҳамма муҳим ва масъул босқичлари — завқли ва фараҳбахш, шиддатли ва ғазабнок, тикланиш ва бунёдкорлик, янги-янги марралар, сарбаланд чўққиларни эгаллаш йилларида фаол иштирок этиш вазифаси тушди». Бундан ўн йил муқаддам, домланинг 60 йиллик тўйи арафасида ёзилган «Тўйхат»да юқоридаги сатрлар келтирилиши бежиз эмас. Унинг биринчи шеъри «Ленин учқуни» ҳозирги «Тонг юлдузи»да чоп этилганда болаликнинг завқли ва фараҳбахш манзараларини чизган эди. Йиллар ўтиб, у ғазабнок тўнини кийган шеърий сатрлар битди. Фронт чизиғи бўйлаб оғир жангларда қатнашди, гоҳ қурол, гоҳ қалам билан олис йўлларни босиб ўтди. Ҳарбий мухбир сифатида жанговар қаламини қўймади. «Жангчи қалби» (1975), «Окоп сатрлари» (1980) «Тоғлар орасида» (1978) ҳикоялар тўпламлари ва жанговар мавзудаги кўплаб мақола ва лавҳалари ўша суронли йилларнинг маҳсулидир. Рисолалари, ўқув қўлланмалари ва дарсликлари ҳам беқиёсдир. Бу энди унинг олим ва устоз мураббий сифатида жамоатчиликка кенг танилганлигидан дарак беради.

Дарҳақиқат, олимнинг заҳматли меҳнат йўли фан даргоҳлари билан чамбарчас боғлиқ. У кўп йиллар (1957—1967) Тошкент собиқ Олий фирқа мактабида самарали меҳнат қилди. Бу ерда журналистика бўлимини, Тошкент давлат дорилфунунида журналистика куллиётини ташкил этишга муносиб ҳисса қўшди. Унга раҳбарлик қилди. 1977 йилдан то умрининг охиригача «Матбуот назарияси ва амалиёти» кафедрасининг мудири бўлиб ишлади. Дорилфунунда чиқадиган кўп нусхали «Тошкент университети» газетасига жамоатчилик асосида муҳаррир пайтида бошловчи ижодкорларнинг парвозига шу ерда оқ фотиҳа берди.

Не бахтки, мен ҳам устознинг мурувватидан баҳраманд бўлган ижодкорлардан бириман. Аммо ҳеч қачон устозимнинг фано айрилиғига атаб шеър ёзаман деб ўйламаган эдим. Устозимиз — профессор Тўғон Эрназаровнинг таваллудига 70 йил тўлган кунлар «Мевали дарахт» сарлавҳали шеърим изтироблар туйғусидан хотира эъзози бўлиб қоғозга кўчди.

Мевали дарахтнинг шохлари
ларзон...
Сиз шундай дарахтга
эдингиз қиёс.
Наҳот, бевақт келиб бир
барги хазон,
Гўё рўё бўлиб туюлса
қуёш?!
Биз заким, мумтоз деб олар
эдик тан
Ва танти билардик табиатни
ҳам.
Сиз бугун мангулик уйқуда,
зотан,
Ҳамон davраларда Сиз
борсиз — ўктам!
Устоз — шогирдларга ўзи
бир давлат,
Устоз— қуёш янглиғ боқий
бир умр.
Курашчан умрингиз иқболга
даъват,
Сиздан келажакка
меросдир шуур.
Шеър эмас, нур эмас
оппоқ қоғозга —
Андуҳлар тўкилгай бу кун
қаламдан.
Хотира эъзози — ҳурмат
устозга,
Сиз пойдор қолгайсиз
мангу оламда!!

Абдулла ТУРДИЕВ, шоир.

Нуқтаи назар

МОЗИЙ КЎПРИКЛАРИ

Саксонинчи йиллардан эътиборан халқаро муносабатларда катта ўзгаришлар юз берди. Энг муҳими, янгича сиёсий тафаккур пайдо бўлди ва у жаҳон бўйлаб ёйилди. Бу жараён Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги мактабларига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бунинг натижаси ўлароқ, халқ таълими тизимидаги таълим-тарбия йўналишини ўзгартиришга қаратилган ҳар хил фикрлар пайдо бўлди. Улар ичида инсоннинг камолоти унинг олган таълимига боғлиқ деб, европача таълим-тарбия тизимини миллий асосга кўчириб ўрнатиб, уни эскича тамойиллар бўйича бошқаришни тарғиб қилувчилар ҳам, рус педагогикасини четлаб ўтиб ўзбекона таълим-тарбия тизимини бевосита Марказий Европа педагогикаси билан боғлаб юбориш ғоясини илгари сурувчилар ҳам йўқ эмас. Уларнинг назарида ўзбек халқ педагогикасига яқин ва деярли ўхшаш бўлган турк миллий педагогикаси бу ерда «олтин кўприк» вазифасини ўтайди.

Ҳозир одамларнинг турмуш тарзида, руҳиятида, маънавий-ахлоқий қадриятларни шакллантиришда ислом омили кўпроқ намоён бўлмоқда. Аслида ҳам умуммиллий, асосан маънавий-маданий қадриятларимиз ислом олами қадриятлари билан бирлашиб кетган. Баъзи бир кишилар ҳодисанинг мазкур ҳалқаси ўзбек миллий педагогикасининг асоси бўлиши мумкин, деб ўйлашади. Уларнинг қарашларида жамиятга фойдаси тегувчи ижобий элементлар ҳам талайгина. Булар ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга кўмаклашади.

Рўйи-рост айтганда, республика умумтаълим мактабларидаги таълим-тарбия тизимининг йўриғи ҳам умуминсоний қадриятларнинг маданий-маънавий ҳодисаси ҳисобланади. Аммо давлат унинг зиммасига келгусида Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги устиворлигини таъминлайдиган ва уни қўлларида тутиб тура оладиган етук билимдон кишилар авлодини тарбиялаш вазифасини юклаб қўйган. Буни унутмаслик керак. Аслида, аниқ-равшан воситалар ва усуллар қайси мамлакат учун мўлжалланган бўлса, ўша мамлакатнинг ўзига хос шароитдагина ижобий натижа беради.

Ўзбек диёрида, тарихда кўп марта бўлганидек, яна янгидан ўзимизнинг бетакрор ва илғор, иқтидорли ва энг муҳими, инсонларга керакли ўз миллий қадриятларимизнинг барпо этилиши учун ҳаракат қилаётганлар ҳам йўқ эмас. Уларнинг масалага бир томонлама ёндашиш одатларидан воз кечиб, **умумбашарий қадриятлар** республикамизнинг миллий давлатчилик манфаатларига, халқимизнинг ўзига хослигига, унинг анъаналарига тўла мос келишини ҳисобга олиб, Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли бўлгани каби республиканинг халқ педагогикасига асосланган ўз миллий таълим-тарбия тизими бўлиши керак, демоқдалар. Бундай фикр эгалари асосан кўпчиликни ташкил этади. Уларнинг мақсади жамиятимизни очиқ жамиятга айлантириш учун,... республиканинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши учун (И. Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». Тошкент «Ўзбекистон», 1992 йил 13-бет) Ўзбекистон Халқ таълими тизимининг ривожланиш йўлларини умумжаҳон педагогикасининг ривожланиш тенденцияси билан боғлаб олиб боришдан иборат. Республика Президенти ва ҳукумати катта иқтисодий чиқимлар эвазига бўлса-да, бунга эришиш йўлларини излашмоқда. Ҳозирги пайтда минглаб ўзбек йигит-қизлари жаҳоннинг илғор мамлакатларида таълим-тарбия олмоқдалар, етакчи мутахассислар чет элларда бўлиб, тажриба алмашиб қайтмоқдалар, чет элдан ҳам Ўзбекистонга мутахассислар таклиф қилинмоқда.

Ўтган йилларнинг оғир асоратини бартараф этадиган, инқироздан чиқиб олишга кўмаклашадиган, ривожланган мамлакатлар қаторига кириш имконини берадиган тўғри йўл шу йўл бўлиб қолса ажаб эмас.

Мазкур мақолада биз кўпчиликнинг илғор фикрларига қўшилган ва уни қўллаб-қувватлаган ҳолда жумҳурият умумтаълим мактабларида тарих курсини ўқитишнинг мақсад ва вазифаларини ҳамда ўқитиш тартибини тамомила қайта қуриш ғоясини илгари суришни мақсад қилиб қўйдик. Шуни айтиш кераккки, аниқ фанларнинг ўрганувчи соҳаси (предмети)га келганда, у жаҳон илм-фани тараққиёти эришган сўнгги ютуқлар билан маълум даражада суғорилган ва бу фанлар предметидаги ўзаро тенглик шу тариқа таъминланган. Эндиги вазифа мазкур фанларни ўқиш-ўқитишнинг хусусий ҳолатидаги тенгликни таъминлашдан иборат. Ижтимоий фанлар, хусусан, тарих фанини яратиш ва уни ўқитиш олдида турган вазифалар бутунлай бошқача. Бунда, энг аввало, Ўзбекистон тарихи фанининг предметини умумжаҳон халқлари тарихи предмети билан тенглигини таъминлаш асосий, бош вазифа ҳисобланади.

Ўзбекистон Фанлар академияси тарих институтининг академик А. Асқаров раҳбарлигида бир гуруҳ тарихчи олимлари томонидан яратилган кўп жилдлик «Ўзбекистон халқлари тарихи»нинг биринчи жилдида ўзбек халқи тарихининг ана шу ҳолати археологик далиллар, чуқур илмий-назарий таҳлиллар асосида биринчи марта тавсифлаб берилган. Эндиги вазифа ана шу кўп жилдлик тарихимиз асосида республика умумтаълим мактаблари учун янги типда дастур ва дарсликлар яратишдан иборат бўлиб, улардаги таълим-тарбиянинг етакчилик даражаси методист олимлар билан илғор ўқитувчиларнинг ижодий изланишлари орқали амалга ошиши мумкин. Бунда асосан нималарга эътибор бериш керак? Ишни энг аввало «Ўзбекистон халқлари тарихи»ни 5-синфдан бошлаб рўйи-рост ўрганишга ўтишдан бошлаш зарур. Чунки Халқ таълими вазирлигининг кўрсатмаси бўйича тарих курсидан маълум билим ва тушунчалар бериш асосий мактабда, яъни 5—9-синфларда амалга оширилади. Шунинг учун мазкур босқичда тарих фанининг ҳар иккала курси — «Ўзбекистон халқлари тарихи» ва «Умумжаҳон тарихи» ёнма-ён ҳамда бир-бирига мувофиқ тарзда ҳамоҳанг ўқитилиши керак.

Халқ таълими вазирлигининг «Ўзбекистон умумтаълим мактабларининг концепцияси»да таъкидланишича, ўқувчиларнинг илмий ва бадиий тафаккур қилиш, ижодий фикрлаш, фан асосларидан изчил билим олиш қобилияти асосий мактабда шаклланади. Асосий мактабнинг хизмат вазифалари 5—9-синфлардаги тарих курсларининг мазмуни ва хусусиятларини ҳам белгилаб беради. Бунда, биринчидан, «Ўзбекистон халқлари тарихи» ва «Умумжаҳон тарихи» курси республика умумий ўрта таълим тизимида тарихий билимлар мазмунини ташкил этган бўлиши керак. Асосий мактабдаги доимий тарих курси ўқувчиларни касб-корига йўналтириши мумкин бўлган тарихий билимларнинг энг зарур қисмини бериш лозим.

Иккинчидан, асосий мактаб олдига қўйилган вазифаларни ҳисобга олиб, «Ўзбекистон халқлари тарихи» ва

БИЗНИНГ СУҲБАТ

ЭЗГУЛИККА ПОЙДЕВОР

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида ахлоқшунослик кафедраси ташкил этилди. Айни кунларда кафедрада ўқув жараёнини мукаммал йўлга қўйиш учун қизғин изланишлар олиб борилмоқда. Мухбиримиз кафедра мудири, профессор Сафар Ўтанов билан ахлоқшунослик кафедрасининг мақсади, вазифалари тўғрисида суҳбатлашди.

МУХБИР: — Сафар Ўтанович, янги кафедранинг вазифалари, мақсадлари ҳақида нималар дея оласиз?

С. Ўтанов: — Жамоамиз ўқитувчи — олимлари олдига одобнинг мураккаб назарий ва амалий муаммолари устида иш олиб бориш, ахлоқ ва иқтисоднинг ўзаро алоқадорлиги, шу соҳани яхши тушунадиган ўқитувчи — мутахассис тайёрлаш, меҳнаткашлар, ота-оналар, халқ таълими тизимида ишлаётган ўқитувчиларнинг малакасини ошириш каби вазифалар қўйилган. Мақсадимиз Ўзбекистонда истиқомат қилаётганлар онгида, турмушда ахлоқ-одоб тамойилларини кундалик ва доимий меъёрларга айлантиришдан иборат.

М: — Домла, бу вазифаларни амалга оширмоқ, сиз таъкидлаган мақсадга эришмоқнинг ўзи бўлмас?

С. Ў: — Тўғри айтаяпсиз, фақат орзу билан бу ишларни қилиб бўлмайди. Олдимизда тўсиқлар ва қийинчиликлар бор. Булардан қисқа даврда қутулиш қийин.

Кўпгина тарихий давр ичида ҳаётнинг барча соҳаларида, айниқса, ахлоқ-одоб борасида катта тажриба тўпланди. Халқнинг тарихий тараққиётда тўплаган тажрибаси миллий маънавий бойликни ташкил этади. Афсуски, кафедрамиз аъзоларининг кўплари улардан бехабар, манбалардан фойдаланишни билмаймиз. Араб, форс, инглиз, ва бошқа тилларни билмаймиз, жумладан, ўзим ҳам шу аҳволдаман. Бу масаланинг бир томони.

Иккинчи томони шундаки, бизда сўз билан иш бирлиги таъминланмаган, ошна-оғайнигарчилик, таниш-билишчилик кучли...

Миллатимиз орасида маънавий қадриятларимизни тиклаш тўғрисида кўп гапирилади, аммо амалий ишлар талаб даражасида эмас. Албатта, булардан қутулиш йўллари ахтарилмоқда.

М: — Сафар Ўтанович, гапларингизга қараганда, бу қийинчиликлар анча қўрқинчлига ўхшаб кўринади...

С. Ў: — Менинг айтганларимдан шундай хулосага келдингизми? Аслида, реал турмушда камчиликлар, қийинчиликларни баъзан бўрттириб ҳам кўрсатиш керак. Уларга қарши курашиш қийинчиликларни келтириб чиқарган илдизларни йўқ қилмоқ учун шунга яраша куч ва маблағ сарф қилинади. АҚШда битта камчиликни 20 марта ошириб кўрсатар эканлар. Собиқ Иттифоқда буни 20 марта кичик қилиб кўрсатишган. Ҳар икки томон шунга яраша куч ва маблағ сарф қилган. АҚШдаги натижа билан биздаги натижани ўзингиз солиштириб кўрсангиз бўлади.

М: — Булардан қутулишда одобнома дарсларининг қай даражада иштироки бўлади?

С. Ў: — Аввал, одобнома туркумига кирадиган фанлар тўғрисида қисқагина гапиришга тўғри келадиганга ўхшайди. Биз ахлоқшуносликнинг умумназарий курсида алоҳида курс сифатида ўқитмоқчимиз. Унда ахлоқ назарияси, фаннинг генезиси, категориялари ўргатилади. Яхшилик, ёмонлик, бахт, бахтсизлик, меҳнатсеварлик, муҳаббат, раҳм-шафқат каби ахлоқий категориялар тўғрисида кенг илмий тушунчалар берилади. Ахлоқий қарашлар тарихи, Моварооуннаҳр халқларининг ахлоқий қарашлари, қуръон, ҳадислардаги умуминсоний ахлоқий қарашлар, Юсуф Ҳос Ҳожиб, Алишер Навоий ва бошқа мутафаккирларнинг ахлоқий қарашлари, халқ оғзаки ижодида бу масаланинг ёритилиши, ўзбек бадиий адабиётида ахлоқ-одобнинг акс этиши биз ўрганадиган асосий мавзулардан ҳисобланади.

Ундан ташқари, илгари олий ўқув юртларида ўқитиладиган айрим курсларни жорий қилиб, маърузачилар ёрдамида амалий машғулотлар уюштирмоқчимиз. Бизнинг фикримизча, шундай курсларнинг бирини «муросали ахлоқ» деб аташ мумкин.

М: — Кечирасиз, Сафар ака, фикрингизни бўлганим учун. Бу янги сабоқни ўтишда бизда ғоявий замин, педагогик услуб мавжудми?

С. Ў: — Америка Қўшма Штатлари олий ўқув юртларида, айниқса, одамлар билан ишлайдиган педагогик полиция кадрлари тайёрланадиган олий ўқув юртларида муросали этика курси жуда катта ҳажмда ўқитилади. Натижада киши ухлаб тушида кўролмайдиган даражадаги самаралилик — АҚШ фуқаролари ўртасидаги илиқликни шакллантирадиган омиллардан бири шу.

Аслида муросали ахлоқ тамойиллари Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган. Муросали этика XX аср файласуфлари Л. Н. Толстой, М. Ганди, М. Л. Кинг томонидан янги поғонага кўтарилди. Буларнинг ҳаммаси ижодий таҳлил этилиб, мустақиллик шароитида вужудга келган янги қадриятлар билан қўшилса муродимиз ҳосил бўлар, деган умиддамиз.

М: — Домла, одоб билан муросали этика ўқув фани бир хил эмасми? Шундай бўлса, яна муросали этикани кашф қилиш шартми?

С. Ў: — Саволингизда жон бор. Муросали этика ўзининг мазмунига кўра, ахлоқнинг маънодоши ҳисобланади. Шу билан муросали этиканинг ўз билиш режасидан ташқари давримизнинг ахлоқ-одоб тажрибасини ўз ичига оладиган алоҳида томонлари бор. Бу ҳақда алоҳида фикр билдириш мумкин бўлар. Лекин давримизнинг ахлоқий тажрибасига эътибор беринг. Муросали этика зўравонликсиз, куч ишлатмасдан адолат учун курашни акс эттиради. Ўйлаб қаралса, муросали кураш ҳамма жанжалли масалаларни тинч йўл билан, муросага келиш билан ҳал этишни ўргатади.

Муросали ахлоқ меъёрларига амал қиладиган кишининг табиати ўзгариб кетади. Моддий бойликлардан маънавий бойликларни устун қўяди. Бунинг учун, юқорида айтганимиздек, киши жасорат эгаси бўлмоғи, ўз устидан ғалаба қозониши керак. Бундай фазилатга кишиларни ёшлигидан, ҳеч бўлмаганда мактаб ёшидан ўргатмоқ лозим.

Биз талаба ва ўқувчиларга нисбатан зўравонлик қиламиз. Сифатсиз маърузаларга қатнашишларини шарт қилиб қўямиз. Биз учун ўнғайсиз саволлар берилса, ўч оламиз. Мунозара қилишига йўл қўймаймиз. Ўзимизнинг фикримизни ҳукмрон фикр, охирги ҳақиқат деб биламиз. Бошқалар фикр-мулоҳазаларини ҳурмат қилмаймиз. Нутқларимизда зўравонлик ишлатамиз. Бунинг учун яна бошқаларни айблаймиз. Талабаларимиз уларга нисбатан қўпол муомала — зўравонликка баъзан шундай ўрганиб қолишган, муросали этикани тушунмай қабул қилмайди. Оддий мисол: аудитория катта бўлади, талабалар ҳар хил жойларда, жумладан, орқада сочилиб ўтиради, ўқитувчига яқинроқ келиб ўтиришни илтимос қилсангиз, инкор этади. Дўқ-пўписа қилсангиз, бирдан югуриб келишади. Бундай вақтда дарс ўзининг самарадорлигини йўқотади. Ўқитувчи миллионлаб асаб ҳужайрасидан, талаба сифатли маърузадан ажралади.

М: — Сиз баён қилган масалаларни қисқа вақт ичида ҳаётга татбиқ қилиб бўлмайди. Фақат биргина ўзингиз буни уддалай оласизми?

С. Ў: — Бу мураккаб ва масъулиятли ишни бизнинг институтимиз бошлагани учун асосий қийинчиликни ўз гарданимизга оламиз. Лекин одобнома бўйича мутахассисларни тайёрлашда Ўзбекистондаги барча ахлоқшунос, файласуф, филологлар ва педагоглар бевосита иштирок этадилар. Яқинда институтда одобнома бўйича муаллимлар тайёрлаш, шу соҳанинг ғоявий заминини мустаҳкамлаш йўлларини ахтаришга бағишланган анжуман ўтказилди.

Институт ректори, профессор Комил Юсупов кафедра тадбирларини маъқуллаб, талаб даражасида иш олиб бориш учун барча шароитларни яратмоқда. Кафедрамиз учун кадрлар танлаш, уларни тарбиялашдек масъулиятли ишларга у киши бош-қош бўлмоқда. Раҳбарият кафедрамизга ахлоқшунослик бўйича аспирантурага ҳар йили 2 нафар ўрин ажратиб, юқори малакали кадрлар тайёрлашга ваъда берди.

Одобнома кафедраси учун кадрлар тайёрлашда академиклар Э. Юсупов, М. Ҳайруллаевлар иштирок этишмоқда. Бу соҳада заҳиралар кўп. Уларни ишга солишга, самарали натижалар бўлишига ҳисса қўшадиганлар бор.

М: — Яна қандай режаларингиз, орзуларингиз бор?

С. Ў: — Юқорида айтилган режаларни амалга ошира олсак, шунинг ўзи катта ютуқ. Лекин бир нарсани таъкидлашни истар эдим. Халқимиз жаҳон ҳамдўстлик жамиятининг таркибий қисмига айланишига энди шак-шубҳа йўқ.

Халқ орасида маънавий қадриятларимизни жаҳон халқларининг ютуқларини тарғиб қиладиган марказ бўлса. Унинг номи, менимча, «Юсуф Хос Ҳожиб ахлоқий маркази» деб аталса.

М: — Сафар Ўтанович, бу мураккаб, айни пайтда хайрли ишда сизларга муваффақият тилаймиз.

Суҳбатни
Зубайда УСМОНОВА
олиб борди.

ДИЛБАР ТУЙҒУЛАР, МАЛОҲАТЛИ ХОТИРАЛАР

Ҳаётнинг мураккаб йўлларидан бориб, жамиятда ўз ўринларини топаётган дўстларим, синфдошларим — ҳар биримизнинг ютуқларимизда, саъй-ҳаракатларимизда муҳтарам устозларимиз дил қўри, хизмати, улуши борлиги кўзга ташланмоқда. Зеро, уларсиз бу орзуманд кунларга мушарраф бўлмас эдик.

...Домлам билан автобус бекатида учрашиб қолдик. У кишининг чеҳрасидаги нурли табассум қуёш ёғдуси мисол дилимни чароғон этиб юборди.

— Матбуотда чиқишларингдан хурсанд бўлиб юрибман, — деди у бир пайтлардагидек сенсираб.

Домламнинг самимийлиги, қишлоқ кишисига хос соддалиги мени гўё болалигим ўтган йўлларга, мактаб ва устозларим, дўстларим даврасига қайтаргандек бўлди. Айниқса, унинг сенсираб гапириши кўнглимга хушёққан, ҳали ҳануз у кишининг назарида биз ўша-ўша мактаб ўқувчилари эдик.

Вилоят халқ таълими бошқармасида кутиб туришганди. Шу сабабли домлам билан хайрлашиб, автобусга чиқдим. Аммо у кишини яна бир бор кўриб, суҳбатларини олишни кўнглимга тугиб қўйдим.

Автобус ойнасидан кенг далаларга боқаман. Ўй сурaман. Яқин мозий, узоқ-узоқларга чорлайди. Ўқувчилик йилларим, қадрдон муаллимларим, жонажон синфдошларим бир-бир кўз олдимда намоён бўлади. Айниқса, устозим Нормурод аканинг ўқувчилар учун жон куйдириши, таассуротли дарс ўтишлари кечагидай эсимда. Бу инсон зотан тоза, асл зиёли, ўта назокатли. Шу хислатлари туфайли бўлса керак, ўқувчилари қалбида ҳамиша ардоқли ўринни эгаллайди.

У кишига қадар физика дарсини бизга бошқа бир ўқитувчи ўтар эди. У Улуғ Ватан урушининг ногирони, кекса, касалманд одам бўлиб, айтишларича, жангларнинг бирида оғир контузия олган экан. Ўқитувчи дарсни мароқли ўтишга уринар, аммо бунинг иложини қилолмасди. Оппоқ сочли, нуроний қиёфали ўқитувчимизга азбаройи раҳмимиз келганидан, гўё уни тушунаётгандек чеҳрасидан кўз узмай, жим ўтирардик. Ўтилган дарсни эса амал-тақал қилиб китобдан ўқиб келиб айтиб берардик. Тўғрисини айтиш керак, ўша бир йил беҳуда ўтди.

Янги ўқув йилидан эса ёқаси, енгига кашта тикилган украинча кўйлак кийган навқирон ва келишган ўқитувчи физика дарсини ўта бошлади. Файзли, хушсурат ўқитувчимиз гапларни шошмай, чертиб-чертиб сўзлар эди. Овозининг ниҳоятда ёқимлилиги, шевасининг қамашиликларга хос бўлмаган нозиклиги бизга хуш ёқарди. Назаримизда у бошқа юртнинг фарзанди эди. Адашган эканмиз. Кейин билсак, Нормурод ака ўзимизнинг Қамашидан, ҳатто, туман марказидан анча олисдаги қишлоқда туғилиб ўсган. Бухоройи шарифда олий даргоҳни битирган, ўша ёқда муаллимамиз Нигора опага уйланган экан.

Нормурод ака билан тезда чиқишиб кетдик. Бунинг сабаби, унинг бизга яқинлиги, самимийлиги ва билимдонлиги эди. Нормурод ака физика фанини жуда яхши билар, бизга ҳар бир дарсни турли мисоллар билан оддий, жўнгина қилиб тушунтирарди.

ШОГИРДЛАР — УСТОЗЛАР ҲАҚИДА

Унинг дарс ўтишлари кечагидай эсимда. ... Ўтилган дарсни сўраб баҳо қўйгач, янги дарсни таҳлилий мулоқот услубида тушунтирар, парталар орасида кезар, унинг мулойим, ширали овози қулоқларимиз остида оҳиста таралар, мураккаб физик тушунчаларини гўё эртак сўйлаётгандек миямизга қуярди. Беихтиёр барчамиз муаллимимиз билан баб-баравар физика фанининг сирли-синоатли оламига ғарқ бўлиб кетардик. Камина математика ва физика дарсларини хуш кўрмас эдим. Аммо ажойиб домламиз, унга бўлган қандайдир кучли ҳурматим туфайли бу фанга ихлос қўйдим.

Яна бир нарсани эслаш кўнгилли. Нормурод ака синф тахтасига ёзиб-чизиб тушунтира бошлаганида маҳобатли санъаткорга ўхшаб кетарди. Шунда мен педагогика ҳам санъат эканлигини, яхши ўқитувчи эса уқувли санъаткор эканлигини англаб етдим.

Қаранки, фан сабоқларини, эзгуликка муҳаббат уруғини сингдирган устозларимиз туфайли дўстларим орасидан муҳандислар, кимёгарлар, физиклар ва бошқа касб кишилари етишиб чиқдилар. Улар бугунги кунда турмушимизнинг турли жабҳаларида эл хизматига камарбаста. Беғубор ёшлик йилларимнинг доимий ҳамроҳи, жонажон дугонам Турсуной, Олтиной, Ҳайитмурод, Шодиёр, Тошмурод, Эшмурод ўқитувчимиз изидан бориб, педагог бўлдилар. Алоҳиддин Италия билан савдо-сотиқ қилувчи йирик корхона раҳбари, Усмон ҳоким муовини, Ғайбулла эътиборли шифокор, Баҳриддин эса миллионлар билан иш юритувчи миллионер — тижоратчи. Дунёдан ўтиб кетган бўлса-да, ҳамиша орамизда барҳаёт, марҳум дўстимиз юрист Исроил ва шуларга ўхшаш минглаб шогирдлари бор домламизнинг. Дўстларим билан учрашиб қолсак, суҳбатимизнинг асосий мавзуи мактаб, ўқитувчиларимиз ҳақида бўлади. Нормурод акани, у кишининг умр йўлдоши — муҳтарама муаллимамиз Нигора Султоновани, Фармонов, Бойбеков, Ҳайдаров, Азимова, Эшонқулов, Тожиев, Қаюмов, Сатторов, марҳумлар — Бўриев, Юсупов сингари суюкли устозларимизни ҳурмат ва эҳтиром билан тилга оламиз.

Нормурод ака ҳақида ёзар эканман, бошқа устозларим сиймоси ҳам кўз ўнгимдан ўтади. Улар олдида бир умр қарздорлигимни ҳис этаман. Азиз ва унутилмас ўқувчилик йилларимни эсласам, вақт ўтиб кул босган мудроқ хотираларим тупроқ остидаги майсадек бош кўтаради. Ўша ортда қолган олис ва етиб бўлмас кунларни қўмсайман. Соғинч юрагимни тилка-пора қилгудек бўлади.

Пахта териш мавсумининг ҳар бир кунини сермазмун китобга қиёслаш мумкин. Бир ойлик пахта териш кампаниясида қизиқ-қизиқ воқеалар бўларди. Уззуккун пахта териб, файзли, шукуҳли дала шийпонига йиғилган оқшомларимиз сира-сира хотира кўзгусидан ўчмайди. Паҳлавон келбатли ўқитувчимиз Исмоил Бўриевнинг тебраниб, завқли рақсга тушишлари, мийиғида кулиб Нормурод акамизнинг қўшиқ айтишлари соз эди:

Пахтазорнинг шамоли бор,
Ёрнинг шоҳи рўмоли бор, —

куйларди ликопчани чертиб Нормурод ака. Унга қўшиқчи Олтиной жўр бўлар, тадбиркор ўқитувчиларимиз саъй-ҳаракати туфайли ҳорғинлигимиздан асар ҳам қолмасди. Шунинг учун ҳам биз пахта далаларидан курортга боргандек, хуш, тетик кайфиятда қайтар эдик. Афсуски, дилимизда катта из қолдирган жонажон муаллимимиз Исмоил ака бевақт дунёдан ўтиб кетди. Албатта, у киши ёққан абадий маёқ то ҳаёт эканмиз, мудом қўлимиздан тушмайди.

Шукрким, домламиз Нормурод ака кўзимизни яшнатиб ишлаб юрибди. У кишини эсласам, бир воқеа ёдимга тушаверади.

Турсуной синфимизнинг энг олд ўқувчиси эди. Сокин табиатли, фикрли бўлиб, физикага оид жумбоқларни ҳам бир пасда ечиб қўярди. Шундай илғор ўқувчи, нима бўлдию, дарслардан сустлашиб кетди. Нормурод ака ундаги бу ўзгаришни сезиб, бир куни дарсдан сўнг суҳбатлашди. Сабабини аниқлади ҳам. Турсуной ҳаваскорлик тўгарагига қатнай бошлаган бўлиб, бу уни асосий дарслардан чалғитиб қўйган экан. Унда санъатга қобилият йўқ эди. Буни муаллим унга ётиғи билан тушунтирди, Турсуной яна фаол ўқувчига айланди.

Нормурод акани эслаганимда беихтиёр кўз олдимга Нигора Султонова ҳам келади. Ҳали айтганимдек сабаби — бу икки инсон умр йўлида ҳамнафас эдилар. Нигора опа асли бухоролик, Нормурод ака билан ҳам ўша ерда танишишган, катта муҳаббат билан турмуш қуришган. Нигора опа гарчи она тили ва адабиёт ўқитувчиси бўлса ҳам, ўшанда негадир бизга тарих фанидан сабоқ берган. Ўқитувчимизнинг педагогик маҳорати тўғрисида гапириб ўтирмайман. Ваҳоланки, бу борада Нигора опа беназир ўқитувчилардан эди. Шу ўринда ҳаётимда бўлиб ўтган воқеани эслаш жоиз.

Дорилфунунга кириш имтиҳонини топшираётган кунларим. Учинчи имтиҳон тарих фанидан. Кирсам, Нигора опа сингари жиддий қиёфали, ўткир назарли, аммо тўла бир аёл ўтирибди. Имтиҳон билетини олиб тайёрланиб ўтирдим. Биринчи, иккинчи саволларни билардим, учинчи савол эса мутлақо эсимга тушмасди. «Урарту давлати» таниш, аммо ўқиган эмасман. Ниҳоят, ўқитувчи қаршисига ўтириб биринчи, иккинчи саволга жавоб бердим. Ўқитувчи мамнун, Учинчи саволга ҳам жавоб кутарди.

— Мен бу саволни ўқимаган эдим, — дедим бўшашиб.

— Наҳотки?! Мактабда ўқигансизлар-ку, ахир?!

Шу лаҳзада арши аълодан тушган фариштамисол кўзимга Нигора опа, унинг тундек тим қора кўзлари кўриниб кетди. Нигора опа қўлида кўрсаткич чўпини тутганича — Арарат тоғи этагида, Ван кўли бўйида Урарту давлати жойлашган, деганлари эсимга тушдию, беихтиёр унинг сўзларини қайтардим.

Домланинг чеҳраси ёришиб кетганди. Кўзларидан учқун сачрагандек туюлди. Имтиҳон қоғозини олиб «аъло» деб баҳо қўйди.

— Қандай эсингга тушди? — деб сўради. Мен Нигора опа тўғрисида гапириб бердим.

— Раҳмат, ўша сени ўқитган ўқитувчингга! Эгани ҳалол экан, — деди жўшиб.

Йиллар ўтиб кетди. Дорилфунунни битирганимга ҳам анча бўлди. Аммо ўша воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Нигора опа эсимга тушса, у кишига нисбатан дилимни ҳурмат ва қувонч ҳисси қамрайди.

Хизмат сафарим якунида устозим Нормурод Жабборовни топиш учун домлам ишлаётган А. Қаҳҳор номли мактабга бордим. Мазкур мактабга синфдошим Ҳайитмурод Раҳимов директорлик қилмоқда. Домламиз эса илмий бўлим мудири.

— Устоздан шогирд ўтибди-да, — ҳазиллашдим синфдошимга. У қизаринқиради.

— Нормурод Жабборович асли бу ерда раҳбар эдилар. Ўзларининг хоҳишларига кўра, иш вазифаларимизни алмаштирдик. Домланинг саломатликлари бир оз...

Тушунарли. Демак, Нормурод аканинг ўзи ишониб масъулиятли ва оғир ишни шогирдига топширган. Домланинг ўзи ҳам буни тасдиқлади. Устоз-шогирдлар бир бўлиб мактабни кўрдик. Мактаб янги, қилинажак ташкилий ишлар бу ерда кўп эди. Аммо қисқа вақт ичида икковлон ҳамкорлигида анча-мунча ютуқларга эришилибди.

Улар билан хайрлашарканман, домламнинг нуроний чеҳраси ёришиб, гул-гул очилиб турганлигини кўрдим.

Ҳа, бу чеҳра замирида меҳнат машаққатлари, шогирдига нисбатан ишонч, келажак ётарди...

Шарофат ИСКАНДАР қизи.

Куйни, мусиқани таржимонсиз тушунадилар. Чолғу асбобларининг ижодкорлари эса иқтидорли, эътибору интилишлари билан маҳоратларини ишга соладилар. Чунки улар яратган танбур, дутор, торлар ижодкорнинг кимлигини сўйлайди-да!

Назир Юнусовнинг нафис санъати эса бугунги кунда қайси кўнгилларни овлаб, кўнгил кўчаларида қалбларни гоҳ куйлатиб, гоҳ куйинтириб юргандир?..

СУРАТДА: чолғу асбобларининг моҳир ижодкори Муҳаммад Назир Юнусов шогирди Ҳайрулла Ҳабибуллаев билан.

С. МУСАЕВ тасвири.

«Умумжаҳон тарихи» курслари ўқувчиларга энг қадимги замонлардан то бизнинг кунларгача бўлган тарихий воқеалар туркуми бўйича бир бутун, мустақил билимлар бериши керак. Бунинг учун тарих курсининг мазмунини танлаб олиш чоғида мамлакатларнинг тарихий ривожидаги устунликларга ўша замон нуқтаи назаридан туриб баҳо бериш зарур. Зеро, мамлакатларнинг тарихий ривожидаги устунлиги унинг ҳудудий-жуғрофий жойлашуви билан белгиланади. Масалан, икки дарё оралиғида жойлашган Туркистон табиий шароитлари — серсув иссиқ иқлим, ҳосилдор замини, фойдали қазилмаларининг кўплиги, ҳайвонот ва ўсимликлар оламининг бойлиги билан ажралиб туриши фикримизнинг исботидир. Шу боис бу ҳудудда хўжалик ва маданий ривожланишнинг эрта бошланишига, жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучларининг ҳар томонлама тараққий қилишига кенг имкониятлар илгаридан мавжуд бўлган. Бунинг оқибати ўлароқ ўзбек халқининг қадимий ва ўрта асрлар даврида эришган хўжалик ва маданий соҳалардаги ютуқлари энг қадимги умумжаҳон цивилизацияси эришган маданий ютуқлар қаторидан салмоқли ўрин олиб, унинг ажралмас бир қисмига айланди. Бу объектив жараён жумҳурият ўрта мактабларида умумий тарих таълимини яратиш учун Ўзбекистон халқлари тарихини миллий асос қилиб олишга имкон беради.

Жумҳурият мактабларида «Ўзбекистон халқлари тарихи» курсига етакчи тарих курси ҳуқуқининг берилиши унинг асосий таълимий ва тарбиявий вазифаларини белгилаб берилишини талаб қилади. Ана шу илмий-тарихий изчилликка асосланиб, «Ўзбекистон халқлари тарихи»нинг тартибга солинган мустақил курси биринчи марта яратилмоқда. Шу сабаб мазкур курснинг таълимий, тарбиявий ҳамда ривожлантирувчи вазифаларини ҳам биринчи бор илмий жиҳатдан аниқлаб, асослаб бериш лозим бўлиб турибди. Шунинг учун умумжаҳон халқлари тарихини ўқитиш жараёнида, энг аввало, жаҳон халқлари тарихида ўзбек халқининг тутган ўрни ва роли тўғрисидаги масалани кўрсатиб бериш ва уни ер юзидаги энг қадимги цивилизациянинг пайдо бўлиши ва ривожланишининг табиий, тарихий шарт-шароитлари билан боғлаб юбориш керак. Бунда, биринчидан, «Ўзбекистон халқлари тарихи»ни ўрганиш жараёнида ўқувчиларга ижтимоий тараққиётнинг асосий етакчи қонуниятларини тўлалигича очиб бериш орқали, уларнинг жаҳон халқлари тарихий тараққиётини пухта ўрганиши учун замин яратиш ва шу асосда ўзбек халқининг тарихий тараққиёти билан жаҳон халқлари тараққиётидаги умумийлик ва ўзига хос хусусиятларини англаб олишга эришиш; иккинчидан, ўзбек халқининг жаҳон халқлари маънавий, маданий ва моддий тараққиётига қўшган буюк ҳиссасини ташвиқот қиладиган ва бу билан фахрланадиган, жумҳуриядаги қадимий ёдгорликларни муҳофаза қилиш ҳаракатида фаол қатнашадиган, халқимиз маънавий қадриятларини эъзозлайдиган ватанпарвар ёшларни тарбиялашга эътиборни қаратиш ғоят муҳимдир.

«Ўзбекистон умумий ўрта таълим концепцияси»нинг талабига мувофиқ, ўрта мактабнинг хизмат вазифалари ўқувчилар қизиқишини бирмунча тўлиқ ҳисобга олишни ва уларнинг қобилиятларини ўстириш учун 10—11-синфларда тарих фанини ўқитиш ишларини яхлитлашган ва бир-бирига мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширишни кўзда тутади. Бундан ташқари, ўрта мактабда тарих курсини ўқитиш масаласини яна бир муҳим омилни ҳисобга олган ҳолда ҳал этиш зарур. Маълумки, ўқувчи тарихий тафаккурининг шаклланишида якунловчи босқич ўрта мактаб даврига тўғри келади. Зеро, буни амалга оширмай туриб уларнинг фуқаро сифатидаги шахсини белгилаб бўлмайди. Шунга кўра, ўрта мактабдаги тарих курси мазмуни ва характерини аниқлаш вақтида қуйидаги муҳим омилларни эътибордан қочирмаслик керак:

Биринчидан, Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасидаги етакчи мустақил давлат сифатидаги ҳудудий устиворлиги яратилажак дарсликларда ўзининг тўлиқ ифодасини топган бўлиши керак. Чунки, аввалги иттифоқдошлик тарқалиб кетгани билан бу республикалардаги халқларнинг барчаси бир-бири билан қўшни бўлиб яшамоқдалар. Улар сон-саноқсиз ҳаёт ришталари билан ўзаро боғланганлар, коллектив хавфсизликнинг умумий тизимисиз яшашлари мушкул. Шунинг учун яратилажак дарсликларда Марказий Осиё халқлари тарихий тақдирининг бирлигини ҳисобга олиш, уларнинг минг йиллар мобайнида бир тан, бир жон бўлиб жаҳон маданияти тараққиётига қўшган ҳиссасини, хорижий давлатлар тажовузига ва ҳукмронлигига қарши биргаликда мардонавор курашганлигини кўрсатиш керак.

Иккинчидан, Марказий Осиёнинг ҳозирги замон сиёсий харитасида ўз ифодасини топаётган янги мавқеи ва қиёфасига алоҳида эътибор бериш лозим. Бунда Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий устиворлигига, энг аввало, иқтисодий, ҳарбий ва сиёсий жиҳатларини ёритишга кенг ўрин бериш керак. Республикамиз Президенти томонидан амалга оширилаётган барча ижтимоий-иқтисодий тадбирлар дарсликлар орқали ўқувчилар қалбига кириб борсин. Бу буюк ўзгаришлар тарих зарварақларидан ўзининг муносиб ўрнини олишга тўла ҳақлидир.

Учинчидан, инқилоб ва урушлар тўғрисидаги таълимотга аввалги дарсликларда жуда кенг ўрин берилган бўлиб, биз ўзимизни собиқ СССРни назарда тутган ҳолда халоскорлар, бошқаларни босқинчилар деб ўқитиб келдик. Мактаб тарих таълими ягона мафкура исканжасига тушиб, умуминсоний қадриятлардан узоқлашганлиги ўқувчиларнинг предметни ўрганишга бўлган муносабатигагина эмас, балки уларнинг ижодий фикрлаш қобилиятининг ўсишига, тафаккур доирасининг кенгайишига тўсқинлик қилди. Воқеа-ҳодисаларга бир хил нуқтаи назардан баҳо бериб, уни асл ҳақиқат, деб талқин қилиниши ва ўқувчига зўрма-зўраки қабул қилдирилиши унинг ҳамиша бирёқлама ва бир хилда фикр юритишга одатланиб қолинишига сабаб бўлди. Эндиги яратилажак дарсликларда мафкуравий устунликка чек қўйилган, фикрлар хилма-хиллигига кенг ўрин берилган, маънавийлик ва инсонпарварлик, қўшни республикаларда ва уларнинг ҳудудларида яшаётган барча халқларнинг анъаналари ва урф-одатларини, дини, тили ва маданиятини ҳурмат қилиш қоидаларига кенг ўрин берилган, фуқаролар тотувлиги таълим-тарбиянинг асосий ғояси даражасига кўтарилган бўлиши зарур.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, биз энди қайсидир бир халқнинг маданий меросини, анъаналарини, миллий, маънавий, руҳий қиёфасини камситишга кўмаклашадиган дарсликлар билан ҳам асло келиша олмаймиз. Нақадар машаққатли ва оғир бўлмасин яратилажак дарсликларда тарих ҳақиқатлари очиқ-ойдин кўрсатилган бўлиши лозим. Зеро, «Ўзбекистон халқи келажакка ишонч билан қарайди. У, энг аввало, ўз кучларига, ўзининг бой табиий, иқтисодий ресурсларига ишонади, сиҳат-саломатлик, бахт-саодат, бойлик ва маданиятга ўз йўли билан келади. Улуғ келажак олдинда. Биз ҳозир узоқ йўлнинг бошида турибмиз». Дадил олға бориш учун эса аввало ўзлигимизни чуқур англашимиз зарур.

Ғ. МАҲМУДНАЗАРОВ,
Қори-Ниёзий номидаги Республика Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш мазмуни ва усуллари бўлимининг мудири, тарих фанлари номзоди.

Ш. ЙЎЛДОШЕВА,
шу бўлим ходими, аспирант.

УЧРАШУВДАН ҲАММА МАМНУН

ҚАШҚАДАРЁ. Мактабларда ёш авлод таълим-тарбиясини янгича йўналишда бошқариш, фан мутахассислари, кенг жамоатчилик билан ишлашда масъулиятни янада ҳис қилиш борасида вилоят халқ таълими бошқармасининг олиб бораётган амалий тадбирлари барча педагогларга манзур бўлмоқда.

Яқинда ана шундай тадбирлардан яна бири Китоб шаҳар халқ таълими бўлимида ўтказилди. Унда асосий мавзу ўқитувчилар билан очиқ мулоқот бўлиб, вилоятдаги барча туманлардан фан мутахассислари, бошланғич таълим ҳамда мактабгача тарбия муассасаларнинг вакиллари иштирок этдилар. Вилоят халқ таълими бўлимининг мудири Сабоҳат Мирова халқ таълими олдига қўйилган долзарб муаммолар, муаллимлар эришаётган ютуқ ва камчиликлар хусусида ўз фикр-мулоҳазаларини билдирди.

Очиқ мулоқотда вилоят педагоглари ўзларини қизиқтирган саволларга мутахассислардан тегишлича жавоб олдилар. Хуллас, бундай учрашувлар тез-тез уюштириб турилиши алоҳида таъкидланди.

Эркин ШОКИР ўғли.

ТИЛ БИЛГАН — ДИЛ БИЛАДИ

НАВОИЙ. Янгиланиш жараёни бошланиб, қадриятларимиз қайтадан камол топмоқда, йўқолиб бораётган урф-одатлар, маданий меросимиз қайта тикланмоқда. Айниқса, ўзбек тилига давлат мақомининг берилганлиги миллатимизнинг азалий орзуларидан бири бўлиб, бугунги кунда уни амалда жорий қилишга жиддий аҳамият берилаяпти.

Дарвоқе, бу борада Навоий шаҳрида ташкил этилган Ўзбек тилини ўрганиш маданий-маърифий маркази олиб бораётган ишлар таҳсинга лойиқдир. Вилоятда ўзбек тилини ўрганиш, корхона ва ташкилотларнинг ишчилари, хизматчилари билан бевосита мулоқотда бўлиш, мактабларда, ўқитувчи ва ўқувчилар орасида тил қадриятини мустаҳкамлаш ва уни эъзозлаш борасида қилинаётган амалий тадбирлар ҳаммага маъқул келаяпти. Яқинда буюк бобомиз Алишер Навоий таваллуд топган кунга бағишланган тантанада ҳам, улуғ зотнинг хизматларини, тилимизнинг равнақи учун қўшган ҳиссаларини акс эттиришда, мактабларда шу қутлуғ кунни ўтказишда марказнинг ҳиссаси катта бўлди.

Салим МУҲАММАД ўғли.

ЎЗБЕКИСТОН МАОРИФЧИЛАРИДАН „Маърифат"га

КЕНГАЙТИРИЛГАН КОНФЕРЕНЦИЯ

СУРХОНДАРЁ. Мактабларда таълим-тарбия ишлари, илм даргоҳларининг моддий базасини мустаҳкамлаш шу куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб турибди. Хўш, мактабнинг моддий базасини мустаҳкамлаш учун нималарга аҳамият бериш керак? Мактаблар, ўқув даргоҳлари, оталиқ ташкилотларининг Қумқўрғон тумани халқ таълимида бўлиб ўтган конференциясида ана шу масала батафсил муҳокама этилди.

Жамоа хўжаликлари, совхозларнинг раҳбарлари бу конференцияда актив иштирок этишиб, илм даргоҳларига имкониятлари борича ёрдам бериш ниятлари борлигини билдирдилар.

Энг муҳими, бу конференциядан туман маорифчилари миннатдор бўлдилар.

Шоира КЕНЖА қизи.

САБОҚ УРГАНГАН ЯХШИ

БУХОРО. Куни кеча вилоят ўқитувчилар малакасини ошириш институтида навбатдаги машғулотлар якунланди. Унда вилоятнинг барча туманларидан турли хил фан мутахассислари, мактаб раҳбарлари иштирок этдилар. Қисқа муддатли курсларни ташкил этишда малака ошириш институтининг жонкуяр мутахассислари, Бухоро давлат педагогика институти олимлари тингловчиларни ўз мутахассисликлари бўйича янгиликлар билан таништиришди, таълимнинг илғор усулларидан фойдаланишга, амалда жорий этишга мулоҳазаларини билдириб, ўқитувчиларга йўлланма бердилар. Албатта, муаллимларнинг қисқа даврдаги бундай ўқишлари натижасиз қолмаса керак, деб ўйлайман.

Икром МУХТОР ўғли.

ЎҚУВЧИЛАР БЕЛЛАШУВИ

ХОРАЗМ. Қўшкўпир туманидаги мактабларда ўқувчиларнинг фанлараро беллашуви фақат яқиндагина ташкил этилган анъана эмас. Бир неча йилдирки, туманда барча фанлардан ўқувчилар ўзаро куч синашиб, ғолиблар вилоят, ҳатто жумҳурият миқёсидаги олимпиадаларда иштирок этишмоқда, совринли ўринларни қўлга киритишмоқда.

Ўзбек тили ва адабиёти фанидан яқинда бўлиб ўтган мактаблараро беллашув ҳам жонли, қизиқарли ўтди. Ғолиблар аниқланиб, ҳокимият томонидан тайёрланган махсус совринлар билан тақдирландилар. Муҳими, бу беллашувлар ўқувчиларнинг фанларга жиддий ёндашиб, билимларини янада мустаҳкамлашга кенг йўл очмоқда.

Озод ЎДАМ ўғли.

ҲАМЗА НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

ТУҒЁН

«Бу сўқир уруш. Одамлар ўларди. Бир-бирини отарди. Мақсадсиз, аҳмоқона уруш. Мен бу урушни тутқаноғи тутган одамга ўхшатаман».

(Собиқ афғон уруши иштирокчисининг хотираларидан).

Эътиқодни намоён қилиш, ғояни айта олиш учун ҳам одамда, айниқса, ижодкорда катта журъат бўлиши керак. Эътиқод қоғозга кўчганда, айниқса, унинг кучи янада таъсирли бўлади. Н. Чернишевский «Инсонда изчил ва ақлий эътиқод фақат ё жамият таъсири остида ёки адабиёт ёрдамида ривожланиши мумкин», деганда юз карра ҳақ эди. Фақат шуниси ҳам борки, жамият эътиқодга лат етказиши ҳам мумкин. Яқин ўтмишдаги эътиқод ва эътиқодсизлик ўртасидаги кураш, эътиқодсизликнинг (аслида ўша давр учун эътиқод эди) мағлубияти бизга сабоқ бўлди.

Айниқса, ижодкорнинг эътиқоди мақсадини намоён қилади. Китоб ўқилганда, ундаги ҳаяжон, дарду қувонч ўқувчига кўчмаса, ижодкорнинг меҳнати бир пул. Шу гапни айтиш билан биз сентиментал асарларни назарда тутмаяпмиз. Сентиментал асарларда, истасак-истамасак, ҳиссиёт устун. Яна бир афсусланарли томони шундаки, ўзбек китобхонлари сентиментал асарларга ўрганган.

Мавжуд. анъаналарга барҳам берадиган вақт ҳам келди. Ўтган йили шу анъаналар ва мадҳиябозликка барҳам берган бир китоб пайдо бўлди. Бу — публицист Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китоби. Унинг номини ўқиганингиздаёқ ўйга толасиз. Йўргакка одатда чақалоқ ўралади. Китобнинг номланиши кимларнидир мадҳ этмайди, балки фожианинг илдизига ишора қилади. Китоб ёш йигитларнинг умрини хазон қилган афғон урушининг фожиалари, уруш келтирган оқибатлар ҳақидадир.

Китобни ўқиб, реализм деган мақсад, тушунча адабиётда қайта жонланаётганига гувоҳ бўламиз. Китоб роман ёки қисса сингари яхлит асар эмас. Лекин «афғон»даги йигитларнинг тақдири ўхшашлиги яхлит асарни пайдо қилган.

Шуни таъкидлаш муҳимки, Абдурашид Нурмуродов шу китоби билан ўзбек адабиётида бадиҳа жанрини такомиллаштиришга ўз ҳиссасини қўшди. Китобда афғонда жанг қилган юзга яқин қисматдош йигитларнинг хотиралари бу дунёнинг жамики қабиҳликларини кўз ўнгингизда гавдалантириб беради.

Хотира қаҳрамонлари шу пайтгача яратилган қаҳрамонларнинг бутунлай акси. Одатда уруш ҳақидаги ҳар қандай жанрдаги асарларда қаҳрамон, албатта, ғалаба қозонади. Ғалаба — асарнинг асосий мезони. Бу асардаги қаҳрамонларнинг бирортаси «ғалаба» сўзини оғзига олмайди. Чунки улар афғон уруши бесамар, мақсадсиз уруш эканлигини тушуниб етдилар. Китоб қаҳрамонлари — хотирадошлар отилишга маҳкум бўлган бир тўда «кимса»ларнинг қурбони. Ўша кимсалар бугун ҳам бор. Ҳаммаси биз билан ёнма-ён яшаяпти.

Абдурашид бутун оғирлиги меҳнаткаш, ночор оилалар зиммасига тушган афғон урушининг туб илдизларини очиб ташлаган, десак муболаға бўлмас. Муаллифнинг диққатга сазовор муваффақиятларидан бири шуки, афғон фожиаси фақат бизнинг эмас, бутун дунё фожиаси бўлганини, фожиа келтириб чиқарган оқибатларни кўз ўнгимизда рўй-рост намоён қила олган.

Китобни варақлар эканмиз, бир нарсани кашф қиламиз: шу пайтгача афғон уруши ҳақида қотиб қолган тасаввурлар билан яшар эканмиз, ёлғон гаплар халққа етказилар экан (зотан, собиқ иттифоқ давридаги тарғиб-ташвиқ ишлари оммани мушоҳада қилишга имкон бермаган эди-да), гўё «совет армияси социализм қурмоқчи» бўлган афғон халқига ёрдам бермоқчи, ўз байналмилал бурчини бажармоқчию «душманлар» тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатаётган экан. Душман ким? Китобни ўқий борган сари, душманларнинг қиёфаси маълум бўла боради. Душманлар — тинч афғон тупроғига бостириб кирган Совет армияси. Бир гуруҳ «кимса»ларнинг босқинчилик сиёсатини амалга ошириш учун аскар болалар ўлимга, майиб-мажруҳ бўлишга маҳкум қилинган. Абдурашид ўшандай қиёфаларни чизиб бермаган бўлса ҳам, хотиралар заминида кўрсатади.

Рангсиз қиёфалар афғон урушидан олдин ҳам бор эди. «Юракдаги оғриқлар» эссе — ҳикоясида етук социализм деб аталмиш даврда ўша қиёфалар келтирган оқибатлар ҳақида ўқиймиз. Бир оиланинг сарсонгарчилиги бутун дунё бошига тушган кулфат билан тенг. Қашшоқлик, маънавий тушкунлик бутун оилани бу дунёдан бездирган. Ўта бешафқат ҳаётга ишонч йўқолган. Оиланинг юракда дард қолдирадиган, китобхон кўз ўнгида муҳрланиб қоладиган мудҳиш фожиаларга гирифтор бўлиши келгусида бир қанча оилаларда давом этишидан дарак беради.

Мақсад ҳикояда Онанинг аниқ қиёфасини бўрттириб кўрсатиб, унинг хотирасини абадийлаштиришгина эмас. Онанинг дардманлиги мисолида ўтмиш йиллардаги маънавий инқирозни, чорасизликни бутун бўйи билан кўрсатишдир. Чорасиз замонда Онани ўлимдан сақлаб турган нарса илинж эди. Афғондан ўғли келгунча у жон беролмади. Замон ҳеч нарсага қодир эмас эди. Ҳамма гап шунда.

Абдурашиднинг бу ҳикояси ўз ҳаётида юз берган воқеалардан бир парча. Шунинг учун ҳам ҳикоя жонли чиққан. Шу кичкина ҳикоясида кичкина дунё яратган деб айтиш мумкин. Шу дунёдаги заррачадай одамлар Она атрофида бирлашади. Она ҳам, ўша заррача одамлар ҳам ўзининг бетакрор қиёфасига эга. Ҳаммаси барча азобларни миқ этмай кўтариб келаётган жафокашлардир. Ҳикояни ўқий бориб, наҳот бу дунё фожиадан иборат бўлса, деймиз.

Муаллиф Онанинг таржимаи ҳолини батафсил тасвирлашни мақсад қилиб қўймайди. Аммо унинг таржимаи ҳолидан энг муҳим нуқталар — бу ҳаётда тортган азоб-уқубатларни эслатиб ўтилади. Ҳамма ўзбек аёллари сингари у камсуқум. Аммо унинг ҳаёти маънавиятдан холи деб айтиш бирёқлама бўлур эди. Унинг иродаси, руҳан поклиги, инсоний гўзаллиги, фарзандларига — жамики одамзод боласига меҳрининг чексизлиги юксак маънавий оламининг баъзи қирралари, холос. У росмана ўзбек аёлининг тимсоли.

Ҳикояда шундай рамзий маъно бор: моддий қашшоқ оиланинг чексиз-чегарасиз уқубатлари гўё бошқа оилаларга ҳам кўчган, яъни фақат ночор оилаларнинг фарзандларини афғон уруши ногирон қилиб она юртига қайтаргандай. Ўғлини афғондан олиб қолиш учун минг сўм топиб бера олмаган оналар. оталарнинг дардларини Она ўз елкасида олиб юргандай ҳис қиламиз. Аслида ночор оилаларнинг қисмати бир яратилган.

Афғон уруши бир талай муаммоларни келтириб чиқардики, ҳали бери бу муаммоларнинг поёнига етиш мушкул. Ана шу муаммолар «Қонли йўргаклар»да бошқа жанрдаги асарларга қараганда ярқ этиб юзага чиқади. Муаллифнинг дардли туғёнлари, ғамгин кечинмалари бонг уради: бу — одамлар тақдиридан ҳавотирлик, адолат қайта оёқ-ости бўлмасин, деган огоҳлантириш;

Владимир Каракишьяннинг мактублари китобхон қалбини ларзага келтиради. Володьянинг ота-онаси, қариндош-уруғларига ёзган мактубларини ўқир экансиз, уни афғонлар эмас, имонсиз сафдошлари ҳалок қилганига амин бўласиз. Муаллиф Каракишьяннинг мактублари орқали афғон жароҳатларини умумлаштиради. Одамзодга, ҳаётга муҳаббат, одамзод тақдири учун масъулият ҳисси мактубларнинг асосий мезони.

Ҳарбий қисмдаги озиқ-овқат, ёнилғи, машина қисмлари, қурол-яроғ, орден, медалларни сотаётган сийқа виждонли, айрим иймонсиз офицерларни китобхон ҳукмига ҳавола этади. Жамиятнинг инқирозида ўшандай одамларнинг каттагина улуши борлигига ишора қилади.

Кўз ўнгингизда омон қайтган аскарларнинг бахтиёр чеҳраси эмас, ғамгин қиёфалари кўриниб туради. Ҳар бир бадеада бир-бирини такрорламайдиган дардли қиёфалар бор.

Шу пайтгача кўп китоблар мукофот олди. Лекин, минг афсуслар бўлсинки, кўпчилик китоблар унутилиб кетди. Замонасоз асарларнинг қисмати шундай бўлади. Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китоби эса узоқ йиллар унутилмас хотира бўлиб қолади. Келгуси авлодлар учун сабоқ бўлади.

Адолат юзасидан айтиш керакки, Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китоби ўзбек адабиётида янги саҳифани бошлаб бергани, ҳукм суриб келган анъана ва ақидапарастликни, мадҳиябозликни синдириб ташлагани, афғон фожиаси тўғрисида ҳақ сўзни айтгани учун ҳам Ҳамза номидаги республика давлат мукофотига сазовор бўлса арзийди.

Низомиддин МАҲМУДОВ, филология фанлари доктори, профессор,

Насимхон РАҲМОНОВ, филология фанлари доктори.

ЧЎПОН КЎП БЎЛСА...

Оғир иқтисодий тангликларга қарамай республикамиз ҳукумати мактаб-маориф ишларига тинмай ғамхўрлик қилиб келяпти, ўқитувчи халқига қатор имтиёзлар яратмоқда. Аммо очиғини айтадиган бўлсак, ўқувчи-ёшлар нечоғли билимдон ва хушхулқ бўлиш ўрнига, бунинг аксини кўрамиз. Бундай нохуш иллатнинг сабаби қаерда? Ўз касбига меҳр қўйган, виждонан ишлашга одатланган куюнчак муаллимларни ана шу савол ҳамиша қийнаб келади.

Илгарилари тўлиқсиз ёки умумий ўрта таълим мактабларида фақат директор, илмий бўлим мудири бўларди. Ўқиш-ўқитиш, таълим-тарбия ишлари рисоладагидек кетарди. Энди-чи? Илмий бўлим мудири сафига бошланғич синфлар бўйича бир ўрин қўшилди. Бунга эътироз йўқ. Аммо ҳар бир мактаб директорининг тарбиявий ишлар бўйича ўринбосаридан ташқари, хўжалик, ҳарбий таълим, меҳнат таълими, жисмоний тарбия ва спорт ишлари бўйича муовинлари бор. Ундан ташқари, таълим-тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари ишини такрорловчи иккита кашшофлар етакчиси (бошланғич ва юқори синфларнинг ҳар бирига биттадан пионер вожатий) ҳам мавжуд. Мактабда «катта» раҳбар кўп, аммо болалар тарбияси билан шуғулланадиган масъул кишилар кам. Бундай тўрачилик халқимизнинг «чўпон кўп бўлса, қўйлар ҳаром ўлади» деган қадимий нақлини эслатади.

Менимча, бу ўринбосарларни тезроқ тугатиб, асосий юкни кўтариб келаётган фан тўгаракларига ҳамда синф раҳбарларига [illegible] маъқул.

Н. ЭШҚУВВАТОВ.

АБДУЛЛАНИ ТУШУНИШАЯПТИ

Абдулла Қурбонов — «Ялла» жўрлигида қўшиқ куйлаб, бирданига машҳур бўлиб кетган ўша Абдулла болаларга хос, ёшига мос ҳолда беихтиёр орқамдан чақирди. Ва қувониб, кулиб етиб келди-да, «сал кечиксам, сизни учратмай қолар эканман. Қаранг, шунча одамлар орасидан ҳам сизни дарров таниб олдим-а!», — деди ҳайрат билан. Биринчи кўришиш, биринчи суҳбатлашиш эди бу. Яқинроқ танишиш мақсадида гапга тутдим:

— Қайси мактабда ўқийсиз?

— Бирликдаги, 187-мактабда. Бу йил битираман, мактабни.

— Ўқишлар яхшими?

— Тўғрисини айтсам, биринчи сентябрдан бери ҳали ёлчитиб мактабга борганим йўқ. Кўрмайсизми, қўшиқ ўрганиш керак, уни музикачилар билан биргаликда ёздириш керак. Бунинг устига турли концерту сафарлардан ҳам бўшамай қолдим.

— Сиз ҳақингизда газетага ёзайми?

У ўйланиб турди, ва: «Қандоқ бўларкин? Ҳали мени ҳеч ким газетага ёзмади. Қайсинисига ёзасиз?», — деб сўради мунчоқдек кўзларини пирпиратиб.

— Ўқитувчилар газетаси «Маърифат»га!..

У бирдан болалардек қувониб кетди: — Ёзинг, Умида опа! Ёза қол-и-и-нг! Ўқитувчиларим мени тушунишаяпти. Қўшиқлар ўрганиб, концертлар билан банд бўлиб юришимни тушунишаяпти. Январда Арабистонга бориб келдим. Билмадим, қанча яна ўқишдан қоларканман!.. Наима опам, Муяссар опа, Ақида опа, директоримиз Турғун Кўчқоров ва яна кўпгина ўқитувчиларимга раҳматимни айтиб қўйинг, ёзганингизда! Ахир, улар мени чиндан ҳам тушунишаяпти. Бўлмасам, қандай қилиб одамларга танилган ва концертларда қатнашиб, қарсаклар олган бўлардим!

Ўзим қилган таклифим бир ёқда қолиб, у чиндан ҳам менга ялинишга ўтди. Ўқитувчилари жуда куйга, қўшиққа ҳавасманд эканлигини, Абдулла билан фахрланиб, бошқаларга уни ўрнак қилиб кўрсатишаётганини гапира кетди. Ереванга, Москва, Владивосток, Нальчикка, шунингдек, ўзимизнинг деярли барча шаҳар ва қишлоқларимизга «Ялла» билан бирга бориб, концертлар қўйиб келишига ўқитувчилари имконият яратиб берганини тўлқинланиб айтди. Ботир Зокировга бағишланган конкурсда Фарруҳ Зокиров билан ўзи ижро этган «Арабча танго»нинг совриндор бўлганлиги унинг учун янги оламнинг эшигини очганлигини тушунтирди. Энди магнит кассеталари сотиб олиб, улардан арабча, туркча қўшиқлари сонини кўпайтираётган эмиш.

— Мактабда тўлиқ ўқимасангиз, қандай қилиб олий ўқув юртига кирасиз? — кулиб сўрадим ундан.

— Ўқишим, ўқишга киришим аниқ, — деди болаларча беғуборлик билан Абдулла. — Зарафшон ресторанида кинофестивал иштирокчилари учун зиёфатда Фарруҳ акам билан қўшиқ айтдик. Қўшиқдан олдин улар кулиб, одамларнинг эътиборини тортиб, «энди ўртоқлар, Абдуллани уйлантирамиз. Ўзи ёшу лекик уйланаман деяпти», дедилар. Беш юз кишилик залда кулгу кўтарилди. Мен қўшиқ айтдим. Шу пайт ватандошларимиз қарсак чалар экан, улар орасидан салобатли, бизга кўпдан бери таниш бўлиб қолган Абдурауф ака Мақсудий ўринларидан туриб, ҳамманинг олдида шундай дедилар: — Абдуллани уйлантирсак, уйлантираверамиз. Аммо мен ундан олдин уни ўқитишга сизларнинг олдингизда ваъда бераман. Абдуллани, худо хоҳласа, мактабни тугатгач, Колумбия университетида ўқитамиз... Беш юз кишилик залда, машҳур хонандаю, созандалар, атоқли одамлар бор залда бу гапдан кейин роса қарсаклар бўлди. Ўзим ҳам ўша куни роса куйладим! Арабча, ўзбекча, афғонча қўшиқлар айтдим!

Билмадик, Абдулла келажакда ким бўлади, қандай одам бўлади, аммо оиладаги тўққиз ўғил, бир қизнинг отаси бўлмиш, бир вақтлар машҳур хонандалар ёнида доира чалган, эндиликда ўзининг оиласини оддий таксистлик билан боқиб, турмуш ўртоғи, уй бекаси Муаззам опа билан тотув умр кечираётган, қатор фарзандларининг бахту камолини кўриш орзусида яшаётган Аброр Қурбоновнинг боши чиндан ҳам кўкларга етгандир бу таклифдан. Эҳтимол, ўзи етолмаган довонларга, санъат оламидаги чўққиларга ўғли етишмоғини чин дилдан тилаётгандир. Аммо билганимиз аниқ, Абдуллани ўқитувчилари тушунишаяпти! Ўртоқлари унга ҳавас қилишаяпти. Чиндан ҳам ҳавасманд кўзларга ҳавас улашавер, деймиз унга. Яхши қўшиқларинг билан, кўп ўқиб ўрганишинг натижасида орттирган билимдонлигинг билан кулган кўзларга кулгу улашавер, Абдулла!

У. АБДУАЗИМОВА.

РАССОМ ХАНДАЛАРИ

— Ўғлим, кир синфхонангга, ҳамма сени кутиб қолди.

— Йў-ў-ўқ!

— Нега қайтиб чиқдинг?

— Ҳеч ким йў-ўқ-ку!

Комил УСАНОВ чизган.

Бош муҳаррир Саъдулла ҲАКИМ.

ТОПҚИРЛИК МАШҚИ

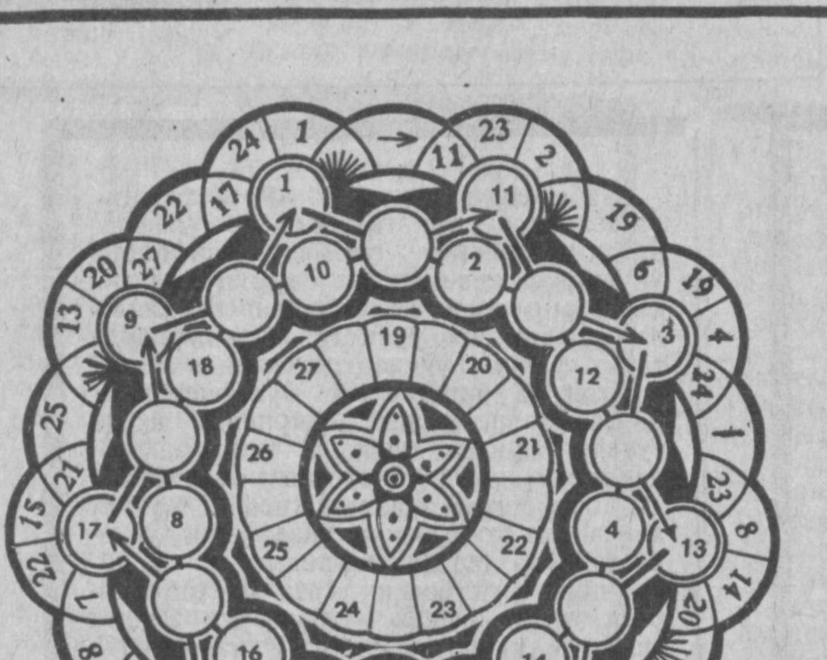

Ҳурматли муштарий! Қуйида таърифланган ном ва сўзлар уч ҳарфдан иборат.

Рақам ёзилган айланадан кўрсатилган йўналиш бўйича:

1. Вақт ўлчови. 2. Араб алифбосидаги ҳарф. 3. Асаларй ҳосил қиладиган сақичсимон модда. 4. Рангли металл. 5. Қарчиғайсимон йиртқич қуш. 6. Кишининг умумий кайфияти. 7. Гап бўлаги. 8. Тола олинадиган экин тури. 9. Кимёвий модда. 10. Америко адиби «Дунёни титратган ўн кун» асарининг муаллифи. 11. Ғалла экини. 12. Ёруғлик, зиё. 13. Овруподаги мамлакат пойтахти. 14. Лойиқ, боп сўзларининг маънодоши. 15. Чорвачилик маҳсулоти. 16. Узум тури. 17. Жисмоний қувват. 18. Ичимлик.

Шакл марказидаги айлана бўйича:

19. Камёб кўркам жонивор. 20. Бошқирдистон пойтахти. 21. Бир ота-онадан туғилган катта ўғил. 22. Ҳашарот. 23. Балхаш кўлига қуйилувчи дарё. 24. Электр заряди бўлган атом ёки атомлар гуруҳи. 25. Янги униб чиққан [illegible], куртак. 26. Мамнун, хурсанд. 27. Кимсага тиланадиган эзгу ниятлар.

Энди шакл атрофидаги рақамларни жавоб сўз ва ҳарфларнинг биринчи ҳарфлари билан алмаштиринг. Бунда [illegible] ва унинг муаллифи бўлган шоир номи аён бўлади.

Ф. ОРИПОВ.

Тошкент шаҳар Ҳокими маҳкамаси халқ таълими Бош бошқармаси биринчи даражали мутахассиси Т. Д. Исмоилова отаси Жабборхон МУЗАФФАРОВ вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Тошкент вилояти педагогика институти ректорати ва физика-математика факультети жамоаси олий математика кафедрасининг доценти, физика-математика фанлари номзоди Муҳаммадкул ОТАҚУЛОВ бевақт вафот этганлиги муносабати билан марҳумнинг оила аъзолари ва қариндош-уруғларига таъзия изҳор қилади.

Таъсис этувчилар: Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги Халқ таълими ва фан ходимлари касаба уюшмаси Марказий Қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Педагогика жамияти

МАНЗИЛГОҲИМИЗ: 700083, Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

ТЕЛЕФОНЛАР: масъул секретарь — 32-54-17, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-55-58, 52-35.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси. Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

Босишга топшириш вақти 20.00. Босишга топширилди 19.00.

Г-82. ИНДЕКС: 64595. Тираж 117319. 1 2 3 4 5 6.